

EGY RÉGI VITA AZ „ÚJ GAZDASÁGRÓL”

(Válogatás E. Preobrazsenszkij és N. Buharin műveiből)*

/Összeállította és fordította Kovács János Máttyás/

Preobrazsenszkij¹:

Eredeti szocialista felhalmozás

A kistermelés egyaránt tápanyag-bázisul szolgál a kapitalista és a szocialista felhalmozás számára. Hogy a felbomló kistermelés vajon elsősorban a kapitalizmus irányában alakul át, az egyik oldalon bér munkásokat, a másikon kulák-gazdaságot választva ki, vagy mindinkább az államgazdaság perifériájává válik — ez a kérdés a szocializmus sorsa szempontjából roppant jelentőségű egy paraszti országban. Az első esetben nemcsak a fejlődés üteme lesz lassúbb, hanem a szocialista és kapitalista formák harca is eltérően alakul, s a gazdaság egész szerkezete is másként fest majd. (P/1/51. old.)

(. . .) A forradalommal a munkáosztály mindössze arra tesz szert, amivel a kapitalizmus a magántulajdon intézménye képében a feudalizmus bázisán minden forradalom nélkül is rendelkezett. Az eredeti szocialista felhalmozás, mint a szocialista termelés anyagi feltételeit megteremtő időszak tehát a szó szoros értelmében csak kezdetét veszi a hatalom megragadásával, és az államosítással. (P/1/54. old.)

(. . .) Szükség van egy bizonyos minimumra ahhoz, hogy az államgazdaság komplexuma minden gazdasági előnyét érvényesíthesse és megteremthesse új technikai bázisát. (P/1/55. old.)

(. . .) Semmilyen részleges vagy jelentéktelen méretű szocialista felhalmozás nem tudja megoldani a szocialista gazdaságszervezés alapvető problémáját. Amennyiben például a Szovjetunió gazdaságáról van szó, itt a következő dolgok szükségesek: (1) Olyan felhalmozás, amely lehetővé teszi az államgazdaság számára, hogy mindenütt elérje a korszerű kapitalista technika színvonalát, ahol nem lehet fokozatosan áttérni az új technikára. (2) Olyan felhalmozás, amely lehetővé teszi az államgazdaság technikai alapjának megváltoztatását, a munka tudományos szervezését, valamint az államgazdaság egész komplexumának tervszerű irányítását, ami elképzelhetetlen nagy biztonsági tartalékok nélkül. (3) Végül olyan felhalmozás, amely lehetővé teszi az egész komplexum és nem csupán egyes részei számára az előrehaladást, mivel az egész komplexum mozgásában a láncszerű függőség teljes mértékben kizárja a kapitalista partizán-

akciók, az egyéni kezdeményezés és a konkurencia módszereivel történő elszigetelt fejlődést. Ily módon megállapíthatjuk, hogy mindannak az államosítása, amit a kapitalizmus felhalmozott nemcsak hogy nem zárja le az eredeti szocialista felhalmozás időszakát, hanem épp ellenkezőleg: e felhalmozási korszak csupán a hatalomnak a proletariátus által történt megragadása után bontakozik ki az első felhalmozási aktust, a népgazdaság legfontosabb ágazatainak társadalmasítását követően. (P/1/56–57. old.)

Szocialista felhalmozásnak azt nevezzük, amikor a meglévő termelési eszközökhöz hozzácsatolják a szocialista gazdaságban létrehozott többletterméket, amelyet nem osztanak el újfent a szocialista termelés és az állam képviselői között, hanem a bővített újratermelést szolgálja. Ezzel szemben **eredeti szocialista** felhalmozásnak, az anyagi erőforrások olyan felhalmozását nevezzük az állam kezében, amely főként az államgazdaság komplexumán kívül fekvő forrásokból származik, ill. egyidejűleg onnan is. Ennek a felhalmozásnak egy elmaradott paraszti országban rendkívül fontos szerepet kell játszania, jelentős mértékben meggyorsítva annak a pillanatnak az eljövetelét, amikor (. . .) az államgazdaság végül tisztán gazdasági szempontból felülmúlja a kapitalizmust. (. . .) A nem-állami szektor rovására való felhalmozás nyilvánvalóan túlsúlyban van ebben az időszakban. (P/1/57–58. old.)

Az olyan ország, mint a Szovjetunió, a maga lerombolt és általában eléggé elmaradott gazdaságával, kénytelen lesz keresztülmenni az eredeti felhalmozás időszakán, nagyon bőkezűen merítve a szocializmus előtti gazdasági formák forrásaiból. Nem szabad elfelejteni, hogy az eredeti szocialista felhalmozás időszaka a polgárháború befejezése után a legkritikusabb korszaknak tekinthető a szocialista állam életében. Ebben az időszakban a szocialista rendszer még nem képes érvényesíteni összes szervezen rá jellemző előnyét, ugyanakkor szükségképpen megszünteti a fejlett kapitalista rendszer sajátos gazdasági előnyeinek egész sorát. Minél gyorsabban végigfutni ezen az időszakon, mind hamarabb elérni azt a pillanatot, amikor a szocialista rendszer már minden természetes előnyét kibontakoztatja a kapitalizmushoz képest – ez élet-halál kérdése a szocialista állam számára. (P/1/63. old.)

A szocialista állam feladata itt nem az, hogy kevesebbet vegyen el a kispolgári termelőktől, mint amennyit a kapitalizmus vett el, hanem az, hogy abból **a még több jövedelemből vegyen el többet**, amelyet a gazdaság – többek között a kistermelés – ésszerűsítése nyújt majd magának a kistermelésnek. (P/1/63–64. old.)

(. . .) Egyáltalán lehetséges-e a javak egyenértékű cseréje az államgazdaság és nem-szocialista környezete között? Három eset képzelhető el:

1. Amikor az államgazdaság kevesebb értéket kap nem-szocialista környezettől. Ebben az esetben a szocialista nagyipar termelésének állandó felbomlásával és a termelésnek az önköltség-szintje alatt történő fokozatos kiárusításával lesz dolgunk. Ez a felbomlás vagy olyan formát ölt, amikor az önköltségi szint alatt értékesítve állandó munkabérek mellett, az ipari állótőke nem pótolható teljes egészében, vagy olyat, amikor az ipari proletáriátus munkaerejét kótyavetyélik el potom áron, végül esetleg mindkettőt egyszerre. A NEP kezdeti időszakában egy sor olyan példát ismerünk az ipari termelés effajta leértékelésére, melyek mind az állótőke, mind pedig a proletáriátus munkáerejének „árendedményes” kiárusításáról tanúskodnak. Az ilyen árpolitikának rendszerre szerveződése kétségtől azt jelentette volna, hogy a nagyipar fokozatosan szétforgácsolódik, és a kistermelés legyőzi a nagyot. (. . .) Ezt az esetet korántsem kell összekeverni azzal, amikor az állótőkét árverseny közepette (. . .) nem pótolják, mert az amortizáció bizonyos részét a munkabér növelésére vagy a nyersanyagkészletekre, tehát a forgótőke emelésére fordítják. Az állótőke-alapból folyósított és halaszthatatlanabb szükségletek fedezésére szolgáló ideiglenes kölcsönök nagy szerepet játszottak a szovjet ipar életében. Ez a folyamat az állami ipar határtalan forgótőke-szegénysége miatt szükségszerű volt és gyakran még elég magas — az önköltségszintnél nem alacsonyabb — árak mellett is kibontakozott.

2. (. . .) Az állami ipar termékeinek árát úgy kalkulálják, hogy az ipari termelésnek a magángazdaság termékeire való átváltásakor egyenértékek cserélnek gazdát, vagyis egyik gazdasági rendszer sem zsákmányolja ki a másikat. Ez a helyzet általában csak nagyon rövid lélegzetű epizódként képzelhető el. Normálisnak tekinteni azt jelentené, hogy a közös nemzetgazdasághoz tartozó szocialista és magán-árutermelő rendszert úgy fogjuk fel, mintha teljes gazdasági egyensúlyban létezhetnének egymás mellett. Ilyen egyensúly hosszú ideig nem állhat fenn, mivel az egyik rendszernek ki kell szorítania a másikat. Itt hanyatlás vagy fejlődés lehetséges, de az egy helyben topogás kizárt. (. . .) Ha a tőke körforgása valamely vállalatban és a kapitalista rendszer egészének prekapitalista környezetéhez való viszonyában mozgást jelent, akkor miképp maradhat a szocialista forma a preszocialista környezethez való viszonyában „nyugalmi állapotban”? Mit jelent az adott esetben a mozgás? Vagy azt, hogy a kapitalista forma gyorsan felemészti az államgazdaság monolit öntvényét, mely az Októberi forradalom és a polgárháború lávájában képződött, vagy pedig azt, hogy a szocialista forma saját felhalmozása és nem-szocialista környezete rovására fejlődik, mely utóbbi nedveivel ugyancsak táplálkozik. Ha a kapitalizmus mozgás, akkor a szocializmus **még gyorsabb mozgás**. És amennyit a határtalan tőkeszegénység következtében veszít sebességéből az eredeti felhalmozás időszakában a technikai-gazdasági alapok lefektetése során, azt **kénytelen** a nem-szocialista környezet rovására erőltetett felhalmozással helyettesíteni. E felhalmozás egyik legfontosabb eszköze az értékeknek a nem-szocialista környezettel

zajló egyenlőtlen cseréje. Ez a csere csak az állami ipar termékeire vonatkozó megfelelő árpolitika mellett eredményezhet aktív mérleget a szocialista forma javára.

3. Áttérünk a harmadik, körülményeink között nemcsak lehetséges, hanem szükségszerű esetre. Arra az árpolitikára, amely tudatosan épít a magángazdaságban keletkező többlettermék **meghatározott** részének elidegenítésére. (. . .) Ez a politika lehetséges, mivel a proletár államgazdaság történetileg a monopolkapitalizmus talaján születik. Ez utóbbi a szabadverseny megszüntetésével az iparcikkek belső piacán monopolárakat eredményez, a kistermelés kizsákmányolása következtében extraprofitra tesz szert és ezzel előkészíti a terepet az eredeti szocialista felhalmozás korszakának árpolitikája számára. Az ország egész nagyiparának egyetlen tröszt, vagyis a munkásállam kezében való összpontosítása óriási mértékben megnöveli a monopolista árpolitika bevezetésének lehetőségét, ami csak egy újabb válfaja lesz a magángazdaság megadóztatásának. Azok az akadályok, amelyekkel ezen az úton az államgazdaság szembetalálja magát, nem abból adódnak, hogy gazdasági erői nem elegendőek e politika megvalósításához, hanem mindenekelőtt e politikának az árak csökkentésével való szükségszerű összekapcsolásából. Ez utóbbi csak akkor képzelhető el, ha az önköltség még gyorsabban csökken. Ez pedig a maga részéről szükségképpen feltételezi az ipar újrafelszerelését, alighogy a régi technika mellett elértük a termelés racionalizálásának határait. Gondot okoz az is, hogy az állam nem minden iparágban monopolista. Tehát az árpolitikát úgy kell kialakítani, hogy az állami felhalmozás ne hozzon automatikusan magával magánkapitalista felhalmozást is. Végül nem beszélek itt a politikai természetű nehézségekről, amelyek a munkásosztály és a parasztság kölcsönös viszonyából származnak, s amelyek miatt gyakran egyenértékű cseréről vagyunk kénytelenek beszélni, jóllehet ez utóbbi a nagyipar társadalmasítása után még vadabb utópia, mint amilyen a monopolkapitalizmus uralmának időszakában volt.

Az alkalmasan megválasztott árpolitika segítségével történő felhalmozásnak megvannak a maga előnyei a kisgazdaság közvetlen vagy közvetett adóztatásának egyéb formáival szemben. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a felhalmozási összegek megszerzése céljából egyetlen kopejkát sem kell külön adóapparátus fenntartására fordítani. Azok az ellenvetések, amelyek szerint az árpolitika segítségével folyó adóztatás (. . .) hátrányosan érinti a munkások és a szegényparasztok munkabérét, teljesen alaptalanok. Tudniillik nem a szegényparasztság iparunk termékeinek fő vásárlója. Azt azonban amit itt elveszít, visszakaphatja az államtól hitel, állótőke-kényszerfelhalmozás, stb. formájában. Ami pedig a munkásokat illeti, (. . .) ha a megfelelő árpolitika folytán a munkásosztály a lakosság más csoportjaival együtt kifizet az állami iparnak mondjuk 50 milliót, akkor ezt az állam könnyen vissza tudja téríteni a munkabérek felemelése révén. Azt az összeget azonban, amelyet a burzsoáziától és a kispol-

gári fogyasztóktól kapott, nekik nem adja vissza, ily módon növelve a szocialista felhalmozási alapot. (P/1/85–88. old.)

A proletárforradalmat közvetlenül követő (...) korszak gazdasága hadifogyasztói kommunizmus volt. Feladatául az jutott, hogy megvédje magát, valahogy táplálékhoz jusson és győzzön. Az államgazdaság deficitese volt semmiestre sem lehetett indíték visszafejlesztésére, még kevésbé megszüntetésére. A termelés csökkentése csak akkor következett be, amikor már nem volt elegendő nyers- és fűtőanyag. A kapitalista elvek szerint és a felhalmozás szempontjából is veszteséges termelés e korszak sajátos feladatai szempontjából szükséges és hasznos is volt. (P/1/94. old.)

Egy ilyen gazdaság azonban nem képes hosszú ideig fenntartani magát. A polgárháború befejezésével véget ért az eredeti szocialista felhalmozás előtörténete és megkezdődött valódi története. **Ám ez a felhalmozás nem az államgazdaság évi többlettermékének növekedésével, hanem az évi deficit csökkenésével kezdődött.** (P/1/95–96. old.)

Míg a kapitalista termelés mozgatórugója a **legnagyobb profitra** való törekvés, addig a hadikommunizmus időszakában a **legnagyobb termékmennyiség** előállítására irányuló igyekezet a jellemző, akár a **legnagyobb veszteség** árán is. A szocialista felhalmozás kezdetétől pedig a **legkisebb veszteség** elérése lesz az alapvető cél az egész államgazdaságban (és lehetőség szerint az egyes vállalatokban is.) (P/1/96. old.)

(...) A szocialista felhalmozás legelején az állam, dacára a veszteségeknek, nem állítja le a termelést. Csak a gazdaság egészében törekszik a legkisebb veszteségre és távolról sem mindig azoknak a vállalatoknak a megválasztásakor, amelyeket működtetni kénytelen (a szállítást másként az elsők között le kellett volna állítani). (P/1/97. old.)

(...) Győzelmének pillanatától a munkásosztály a kizsákmányolás objektumából annak szubjektumává is válik. Saját munkaerejéhez, egészségéhez és munkájához valamint annak körülményeihez nem viszonyulhat úgy, mint ahogy ezt a kapitalista tette. Ez objektív határt szab a szocialista felhalmozás ütemének, olyan akadályt jelent, mellyel a kapitalista ipar fejlődésének első időszakában nem találkozott. Igaz, mi ismerjük a munkásosztály lelkesedését és hősieis önkorlátozását az állami ipar megszervezésének első éveiben, különösen pedig a polgárháború időszakában. Ám az ilyen mozzanatok nem jellemzőek a szocialista felhalmozás egész időszakára. A proletáriátus államgazdasága és egy tipikus kapitalista gazdaság között a legszembevetőbb különbség az, hogy bár az államgazdaság piacra dolgozik, és a csereszférában árutermelőként lép fel, a munkához való viszonyában mégis kezd (de egyelőre csak kezd) úgy viselkedni, mint egy olyan termelési rendszer, amely a termelők fogyasztását szolgálja. (P/1/100. old.)

(...) Ebben az időszakban a munkabér-törvény a szocialista felhalmozás törvényének van alárendelve, mely utóbbi a munkásosztály tudatos önkorlátozá-

sában nyer kifejezést. Ez az önkorlátozás lép a munka és a tőke spontán harcának helyébe, amely azonos körülmények között, vagyis mindenekelőtt a munkaerő adott értékszintjén meghatározta a munkabér és az értéktöbblet színvonalát a kapitalista termelés rendszerében. A szocialista felhalmozás szükségszerű a munkásosztály számára, de úgy jelenik meg, mint felismert szükségszerűség. (P/1/100–101. old.)

Megjegyzendő, hogy a háború és a forradalom időszakának szörnyű nélkülözései, a munkásosztály szokásos igényeinek óriási csökkenése a szocialista felhalmozás egyik tényezője volt és maradt. A munkásosztálynak egy ilyen közelmúlt után ugyanis könnyebben sikerül korlátoznia igényeit azokban az években, amikor a szocialista felhalmozás feladatai állnak előtérben. (P/1/101. old.)

Az eredeti szocialista felhalmozás alaptörvénye a szovjet államgazdaság legfőbb moztatórugója. Ám valószínű, hogy ez a törvény egyszersmind egyetemes jelentőségű is, talán azon országok kivételével, amelyek utolsóként térnek át a gazdaság szocialista formájára. A fent elmondottakból kiindulva a törvénynek azt a részét, amely a termelés anyagi erőforrásainak újraelosztását szabályozza, a következőképpen fogalmazhatjuk meg.

Gazdaságilag minél inkább elmaradott, kispolgári, paraszti az az ország, amely a termelés szocialista megszervezésére tér át, minél csekélyebb az örökség, amelyet a kérdéses ország proletáriátusa a társadalmi forradalom időpontjában saját szocialista felhalmozási alapjába tehet, aránylag annál inkább kénytelen lesz a szocialista felhalmozás a szocializmus előtti gazdasági formák többlettermékének részleges elsajátítására támaszkodni, és annál kisebb lesz a részaránya a saját termelési bázison folyó felhalmozásnak, vagyis a felhalmozás annál kevésbé merít majd a szocialista ipar munkásainak többlettermékéből. És fordítva, gazdasági és ipari szempontból minél fejlettebb lesz az az ország, amelyben győz a társadalmi forradalom, a magasan fejlett ipar és a kapitalista módon szervezett mezőgazdaság képében minél nagyobb anyagi örökséghez jut az ország proletáriátusa a burzsoáziától az államosítás révén, minél kisebb a részaránya az adott országokban a termelés kapitalizmus előtti formáinak és minél inkább szükségszerű az ország proletáriátusa számára a volt gyarmatokkal folytatott termékcsera egyenlőtlenségének csökkentése, a szocialista felhalmozás súlypontja annál inkább áttevődik a szocialista formák termelési alapjára, vagyis a saját ipar és mezőgazdaság többlettermékére. (P/1/101–102. old.)

A proletár államgazdaság számára teljes (és a legostobább) öngyilkosság lenne, ha a kapitalizmust a szocialista gazdaság fejlődésének mai szakaszában a szabad konkurrenciaharc küzdőterén próbálná megverni. Ebben a harcban a szocialista gazdaság felbomlana, és végül vereséget szenvedne. Nem szabad elfelejteni, hogy miközben államgazdaságunk, azonos körülményeket feltételezve, az első években egészében gyengébb volt a kapitalistánál (a pontosabb

összehasonlítás kedvéért úgy mondanám: állami iparunk 1918 és 1925 között gyengébb volt háború előtti kapitalista nagyiparunknál), ezalatt az egyes állami vállalatok is, azonos körülmények között, gyengébbek voltak a kapitalista vállalatoknál. A külföldi kapitalista iparhoz viszonyítva ez abban mutatkozik meg, hogy iparunk termékei túlnyomórészt drágábbak és rosszabbak a külföldiekénél, és ez másképp nem is lehet. Belföldön a magánipar csak azért gyengébb, mert nem egyenlő feltételekkel lép a harcba. A nagy és technikailag legfejlettebb vállalatok kezdettől fogva az állam kezében vannak. Másodsorban pedig, s ez még fontosabb, a magánipar minden más szempontból is kedvezőtlenebb körülmények között kénytelen működni, mint állami társa. (. . .) Az államgazdaság és ennek következtében az egyes állami vállalatok csak **mint ennek az egésznek a részei** bizonyulnak erősebbeknek a magánvállalatoknál. (. . .) Az államgazdaság gazdasági és technikai gyengeségének, másszóval az eredeti szocialista felhalmozásnak az időszakában a szocialista forma semmiképp sem győzheti le a kapitalistát az egyes állami vállalatoknak vagy azok csoportjainak a hasonló tőkésvállalatokkal szembeni konkurenciaharcában. Ehhez a győzelemhez az állami vállalatok esetében az a legfontosabb tényező hiányzik, melyben a kézműiparral harcban álló kapitalista vállalatok annak idején nem szűkölködnek, s ez az egyes vállalatok egyéni gazdasági és technikai fölénye történelmileg alacsonyabbrendű társaikkal szemben. (P/106–107. old.)

(. . .) Az államgazdaság, **mint egységes egész száll harcba**, és nem is tehet másként. Az egyes állami vállalatok kiszakítva a gazdaság egészéből és a konkurenciaharcba vetve valószínűleg nem tartanának ki, s legyőznék őket. De ugyanezek a vállalatok az államgazdaság egységes komplexumában elhelyezkedve, annak minden erejét maguk mögött tudhatják. (P/1/107. old.)

Amikor trösztjeink megszülettek és berendezkedtek az önálló gazdasági elszámolásra, e trösztök kinézete, kapitalista arculatuk és a kalkuláció tőkés módszerei ürügyül szolgáltak egy sor vulgáris közgazdász számára ahhoz, hogy megalkossák az állami és a kapitalista vállalatok közötti konkurenciaharc valamifajta „elméletét”. Ez gyanús módon egyesítette a marxista műveltségű, vagy legalábbis marxista olvasottságú embereket a burzsoá „tudomány” felületeskedő és szűklátókörű képviselőivel.

Ám az államgazdaság és egyes láncszemeinek hatalmas gépezete által támasztott gyakorlati szükségletek, valamint az a tényleges politika, amelyet ennek a gépezetnek a gazdasági szükségszerűség diktál, sokkal komolyabb dolgok, mint ezek a garasos nyárspolgári elmékedések, melyek az államgazdaságnak a hadikommunizmusról a szocialista felhalmozás időszakára (vagy ahogy nálunk mondani szokták, a NEP-re) való áttérés ideiglenes felszíni jelenségeit, vagyis a trösztök ismert szervezetlenségét, szétszórtságát, irányításuk hiányát, stb. megkísérelték a trösztök egymás közötti és a magánpiaccal való kölcsönös kapcsolatainak normális típusaként beállítani. Pedig alighogy véget ért az újjászervezés időszaka és az államgazdaság erőinek az árucserre feltéte-

leinek megfelelő átcsoportosítása s megtettük az első lépéseket az új körülmények között, máris megkezdődött az államgazdaság, mint egységes egész „felkészülési” folyamata. Nevezetesen azoknak az előnyöknek a kitapogatása és gyakorlati kihasználása, amelyeket a nagy gazdasági egységek együttműködése nyújt, továbbá az állam- és a magángazdaság közötti „szabad” konkurenciaharc körének fokozatos szűkítése. (P/1/107–108. old.)

Az új gazdasági politika addig volt „új”, amíg élt a hadikommunizmus régi gazdaságpolitikájának az emléke, mellyel szembeállították. Feltétlenül száműzni kell ezt a kifejezést. A bajok a NEP rövidítéssel kezdődtek. Ez egyszerre három értelemben is használatos: (1) új gazdasági politika; (2) vegyes áru-szocialista gazdasági rendszerünk egésze; (3) a burzsoá elv gazdaságunkban. Az „új gazdasági politika” helyett most helyesebb és célszerűbb szocialista felhalmozási politikát vagy időszakot mondani. (P/1/108. old.)

A szocialista forma másik jellemvonása, mely felvértezi a kapitalistával folyó küzdelemben és amelynek szintén semmi köze a szabad konkurenciaharc-hoz (sőt épp ellenkezőleg), ez az államhatalomnak az államgazdasággal való összenövése. (. . .) A múltból erről csak az imperialista háború hadi-államkapitalista korszaka alapján nyerhetünk némi fogalmat. (. . .) A proletárdiktatúra körülményei között ez az összenövési folyamat jóval tovább megy. A proletár-állam és a proletárgazdaság a szó szoros értelmében egységes egészet képvisel. A politikai és gazdasági hatalomnak ez az ötvöződése a lehető legnagyobb mértékben megnöveli mind az állam politikai, mind pedig az államgazdaság gazdasági erejét. Fentebb már rámutattunk arra, hogy a szocialista felhalmozásban mily jelentős szerepet játszanak a gazdaságon kívüli módszerek. A proletárállam hatalma, mely a magángazdaság többletermékére is kiterjed (természetesen a gazdaságilag lehetséges, célszerű és technikailag elérhető mértékben), nemcsak eszköze, hanem állandó tartaléka is ennek a felhalmozásnak. A proletárhatalom, mondhatni, az államgazdaság potenciális tartalékalapja. A külkereskedelem monopóliuma és a vámtarifákból felépülő védőgátunk, melyen megtörnek a világgazdaság értéktörvényének hullámai, ugyancsak a proletárállam belső politikai erejét és a világproletáriátus külső támogatását testesíti meg. (P/108–109. old.)

A látszólag szabad konkurencia engedélyezése a hadikommunizmus politikájának megszüntetése után mindössze pedagógiai intézkedés volt, hogy szorosabbra vonják és racionalizálják az állami vállalatok tevékenységét, nem pedig visszatérés a korábbi termelési módhoz fűződő viszonyban a történetileg a kapitalista fejlődés első és második szakaszára jellemezhető formákhoz. (P/1/110. old.)

A kistermelés három részre osztható: az egyik hosszú időszakon keresztül kistermelés marad, a másik a kapitalista kooperáció útjára lép, a harmadik, megkerülve e folyamatot, valamilyen újfajta együttműködést választ. Ez utóbbi külön típust képvisel a kistermelésről a szocializmusra való átmenetben: a

kistermelés itt nem halad keresztül a kapitalizmuson, de az államgazdaság sem nyeli el egyszerűen.

A proletárdiktatúra alatt az effajta új kooperáció, melynek egyik ágát láthatóan a paraszti kommunák és artelelek képviselik, még csak ezután fog kifejlődni. Ennélfogva nem adhatunk elméleti elemzést arról, ami még nem létezik. (. . .) Itt egyelőre annyit jegyzünk meg, hogy még nem lőttünk rá az állami monopóliumnak a kooperáció javára való felhasználásában azokra a módszerekre, amelyek a kapitalista forma szabadversenyének korlátozása mellett maximális eredményeket szolgáltatnának. (P/1111. old.)

Az eredeti szocialista felhalmozás időszakában az államgazdaság már a technikai átszervezést megelőzően is képes kihasználni egységes, szervezett komplexumának a kapitalizmus számára elérhetetlen előnyeit, mely feleslegesen sok erőt veszteget el szerkezetének anarchikus volta miatt. A hadikommunista rendszer idején a fenti előnyök érvényesítésére tett kísérletek nem voltak ugyan sikertelenek, de gyümölcseik elkallódtak és kihulltak a rendszert jellemző általános gazdasági deficit résein. Ezek az előnyök már jóval szembeötlőbbek lennének, ha végre megvalósítanánk leglényegesebb szervezeti egyszersmind fontos összgazdasági feladatunkat: az államgazdaság egységes eszként történő irányítását. (P/1111–112. old.)

Gazdaságunk egészét tekintve áru-szocialista rendszer. A szocialista felhalmozás törvénye mindenekelőtt a gazdaság fő szocialista láncszemeiben, vagyis az államgazdaságban gyökerezik, és működését a magángazdaságra, csupán mint idegen természetű közegre terjeszti ki az ismert mértékben. Az egyszerű újratermelés és a kapitalista gazdaság immanens törvénye, az értéktörvény ugyanakkor szintén kiterjeszti hatását az államgazdaságra is. Mivel a Szovjet-unió gazdasága a gazdaságtörténetben eddig teljesen ismeretlen példáját nyújtja két különböző, természetét tekintve antagonisztikus, eltérő szabályozási típusú gazdasági rendszer együttélésének, ezért ez a gazdaság szükségképp nemcsak a küzdelem, hanem bizonyos fokú egyensúly, vagyis a két gazdasági törvény objektív együttélésének színtere is kell, hogy legyen. (P/117–118. old.)

Nálunk egyidőben az üzletemberi realizmus és a kommunista bátorság csúcsának számított gazdaságunkat az árugazdaság egyik fajtájaként értelmezni, mintha ez az árugazdaság csak elenyésző mértékben torzult volna el a nagyipar állami tulajdonának következtében. Ez a nézőpont, hallgatólagosan mindössze egyetlen árugazdaságban működő alaptörvény, az értéktörvény létét feltételezte gazdaságunkban. Ha ez valóban így lenne, akkor ennek a belülről és kívülről is szorító törvénynek a hatása alatt az állami iparnak fel kellene szívódnia a NEP-ben. Ha mindeztideig nem is szívódott volna fel teljesen, az állami monopóliumnak mindinkább fiktívvé kellett volna válnia, be kellett volna zárni a veszteséges vállalatokat és csak jövedelmező vállalatok létezhetnének, stb. A közlekedést és a fémipart például le kellett volna állítani vagy átadni a külföldi tőke kezébe, stb. Semmi hasonlót nem figyelhetünk meg, sőt, azt látjuk,

hogy fokról-fokra épp egy ellenkező irányú folyamat erősödik fel, párhuzamosan a parasztgazdaság árujellegének fejlődésével. Miért van ez? Ha ez a folyamat nem az árugazdaság szabályozója mentén bontakozik ki, hanem azzal szemben, ha az állami ipar az értéktörvény hatása ellenére fejlődik és erősödik, akkor ez csak azért lehetséges, mert az értéktörvénnyel szemben hat, ezt a törvényt módosítja, eltéríti vagy részben megszünteti valavifajta másik törvény(P/1/118. old.)

Most, az Októberi Forradalom után tapasztalatból tudjuk, hogy „mibe megy át” a monopolkapitalizmus. Mindenesetre nem a szabadversenyre tér át, hanem a monopóliumra, mégpedig jóval szélesebbre és átfogóbbra, mint az amerikai trösztök monopóliuma. Állami monopólium alakul ki az egész nagy- és középiparra, a közlekedésre, a hitelrendszerre, a nagy- és részben a kiskereskedelemre, mindezt pedig hatalmas szövetkezeti hálózat veszi körül. Államgazdaságunk ebben az értelemben történeti folytatása és elmélyítése a kapitalizmus monopolista tendenciáinak; másszóval e tendenciák folytatása az árugazdaság újabb hanyatlása és az értéktörvény további megszűnése irányában. (P/1/120–121. old.)

Nem állíthatjuk, hogy minél fejlettebb a Szovjetúnióban az áruforgalom a város és a falu között, annál nagyobb függőségbe kerül az állami ipar az árugazdaságtól és annál inkább alárendelődik ez utóbbi törvényeinek. Néhány vonatkozásban ennek **épp az ellenkezője igaz**. Iparunk annál nehezebb helyzetbe került volna, minél több parasztgazdaság vált volna naturálgazdasággá. Ennek bizonyítéka a hadikommunizmus időszaka. És fordítva, minél jobban fejlődik az árucsera a város és a falu között, az erőviszonyokat annál inkább a cserében résztvevő felek szervezettsége határozza meg. Az adott esetben értelemszerűen a parasztgazdaság kerül mindinkább függésbe az államgazdaságtól. (P/1/122–122. old.)

Kétségtelen, hogy a piaci viszonyok ösztönössége, következőképp az értéktörvény is, hatást gyakorol az államgazdaságra, ha az állami szektor olyan árukat vásárol a kisárutermelőtől, amelyeknek egyidejűleg más konkurens vetői is vannak az országon belül. Hatást fejt ki akkor is, amikor az állam a fő vásárló, de amikor ezzel együtt a parasztság képes egy adott kultúráról egy másikra áttérni, ha a monopolfelvásárló elfogadhatatlan árakat ajánl a termelőknek. Ebben az esetben az értéktörvény nyomása nemcsak az árban, vagyis a magángazdasággal folytatott csere periferiáján, pénzformában nyer kifejezést, hanem mélyen behatol az állami szektor belsejébe is. Nem csupán az érintett termelési ág kalkulációjában tükröződik, hanem többek közt az általános munkabérszinten keresztül minden szomszédos ágazatban is.

De vajon sok ilyen érték forog-e a magán- és az államgazdaság cseréjében, és milyen a részarányuk? Rendkívül nagy az értéktörvény hatása az állati eredetű élelmiszerek (hús, vaj, tojás) cseréjekor. Igen erősen hat olyan nyersanyagok cseréjénél is, mint a bőr és a gyapjú, ahol sok a versenyző vásárló, és ahol

a termelő kedvezőtlen piaci konjunktúra idején növeli a kuszár (háziipari) nyersanyagfeldolgozás részarányát, ily módon bojkottálva a várost. Kisebb viszont az értéktörvény hatása a piaci viszonyokra az olyan mezőgazdasági eredetű ipari nyersanyagok adásvételénél, mint a kender, a len és különösen a gyapot. Igaz, itt az árak alsó és felső határát a külső piac, vagyis a világgazdaság értéktörvénye szabályozza, de a belföldi átlagárak és a külpiaci árak közötti igen széles mezőben az árak fölötti uralom javarészen a monopolista exportőr vagy az ipari feldolgozásban szintén csaknem monopolista állam kezében van. Végül, az árakat illetően az állam meglehetősen nagy mértékben ura a helyzetnek a gabonakereskedelemben is. Ugy tűnhetne, hogy ha valahol, akkor itt igazán kitombolhatja magát a piac ösztönössége. A valóságban viszont a dolog épp fordítva áll. Igaz, rossz termés esetén a kereslet és kínálat ösztönös játéka a gabonakereskedelemben is előtérbe nyomul. Átlagos termés, vagy külföldi értékesítést igénylő feleslegek mellett azonban az állam uralja a piacot. (P/1/122–123. old.)

Az árutermelés törvényei azonban más értelemben is hatást gyakorolnak az államgazdaságra. Az állami ipar termelésének a magánpiacon történő értékesítésére gondolok. Iparunk piaci keresletre dolgozik. Abban az esetben is, amikor ez a kereslet az állami szektorból ered és akkor is, amikor azon kívülről.

Buharin elvtárs azt állítja, hogy tanulmányomban a paraszti gazdaság társadalmasításának fő útját az államgazdaság által történő bekebelezésben látom. (. . .) Én seholsem beszéltem arról, hogy mit tekintek fő útnak és hogy mennyi idő alatt bontakoznak ki a paraszti gazdaság társadalmasításával összefüggő folyamatok. Álláspontom lényege ebben a kérdésben a következő: **jelenleg senki sem tudja és nem is tudhatja**, hogy konkrétan miként is alakul át a paraszti gazdaság olyan típusú mezőgazdasági termelő szövetkezetté, mely a mezőgazdaság társadalmasításának átmeneti szakaszát jelenti majd. (P/1/221. old.)

(. . .) Ha a szövetkezetek szerepét illetően nem értettem volna egyet Leninnel, ezt egyenesen megírtam volna. Lenin művei nem kezelhetők Talmudként, s a leninistáknak nem kell talmudistáknak lenniük. Leninnek „A szövetkezetről” c. cikkében mincs benne az, amit Buharin elvtárs tőlem követel, azaz semmi sem található a falu **termelési** együttműködésének formáiról és módjairól. Lenin itt csupán elvi megfogalmazását nyújtja a szövetkezetek paraszti országban játszott szerepének. (P/1/222. old.)

A Szovjetunióban 22 millió parasztgazdaság van. Ha minden gazdaság csak 100 rubelnyi hitelt kap, az már több, mint 2 milliárdot tesz ki, ha 50-et az is egy milliárd. Hogy a paraszti gazdaságnak nyújtott hiteleknek komoly hatásuk legyen, milliárdokra lenne szükség; de még ahhoz is, hogy valamelyest érezhetők legyenek, száz- meg százmilliók kellenének. Honnan vegye őket a proletárállam? Honnan vegye őket, amikor az ipari állótoke helyreállítása és a forgótőkének csak a háború előtti szintre való emelése a közeli években mi-

nimum egy milliárd rubelt követel? Hiszen elsősorban az utóbbira van szükség . . . (. . .) Az értékek csak akkor fognak a városból a faluba a hosszúlejárátú hitel csatornáján széles mederben ömleni, amikor véget és az eredeti felhalmozás időszaka és az ipar új technikai alapokon áll majd. (P/1/223. old.)

Ha Buharin elvtárs meg van győződve arról, hogy a falu szövetkezetesítése kizárólag vagy főként a cserén keresztül zajlik majd, akkor általában véve az sem kizárt, sőt elég valószínű, hogy ezt még be kell bizonyítania, már csak azért is, mert azt állítja, hogy tanulmányom ezen a ponton hézagos. Mutassa meg, pontosan hogyan is hódítják meg a szövetkezetek a csereszférából kiindulva a termelést. (P/1/224–225. old.)

Ha nézeteimet úgy bontom ki, hogy két gazdasági rendszert és két korszakot hasonlítok össze, ez mindenekelőtt a **kifejtés** módját érinti, nem pedig mondanivalóm lényegét. A kifejtés módszere akár eltérő is lehet. (. . .) Mióta megalázó a homo sapiens számára az, ha mondjuk az embert a kutyával hasonlítják össze tudományosan? (. . .) Az általam alkalmazott összehasonlításban megmaradtam a gazdasági rendszerek elemzésének határain belül, még hozzá pusztán a javak közöttük folyó cseréjére összpontosítva, és nem érintettem az osztályok közötti kapcsolatokat gazdaságunkban. (P/1/228–229. old.)

A szocializmus első éveiben vagyunk. Ezeknek az első éveknek, évtizedeknek a jellemzésére megfelelő időszakot kell kiválasztani a kapitalizmus történetéből, azaz megközelítőleg a polgári forradalmakat megelőző periódust vagy végső esetben e forradalmak korszakát. Ám ez az időszak lényegi módon különbözik attól, amelyben a feudális földesúr már kapitalista földbirtokossá alakult át. (. . .) Ezt a városi polgárság és a nagybirtokosok leghevesebb osztályharca előzte meg, melyben az utóbbiak a papsággal szövetségben küzdöttek a harmadik rend ellen. Ebben a korszakban a burzsoázia nem „támaszkodik a földbirtokosokra” . . . (P/1/231. old.)

A proletárdiktatúrára nemcsak akkor leselkedhetnek veszélyek, ha nem sikerül „összeférnünk” a parasztsággal a falusi politikában elkövetett hibák következtében, hanem akkor is, ha gazdasági bázisunk lassabban fejlődik, mint gazdaságunk kapitalista hajtásai az árutermelés alapján. Az „összeférés” ebben az esetben is nehéz lesz, csak most az ipar lassú fejlődése miatt. (P/1/234. old.)

A parasztság helyzetének a proletárdiktatúrában az a sajátos vonása, hogy ez az osztály a szó megszokott értelmében nem uralkodó osztály, de elnyomottnak sem tekinthető, jóllehet olyan alacsonyabb rendű termelési formát képvisel, melyet a történelmileg magasabb rendű formának le kell győznie és át kell alakítania. Épp ellenkezőleg, rendszerünkben a következő érdekes jelenséget tapasztaljuk. Az uralkodó osztály, azaz a munkások egy része gazdasági alapon szorosan kötődik a parasztsághoz, ily módon az magán az uralkodó osztály mélyén lel természetes képviselőre. Az állami ipar növekedése és a falusi munkaerőnek az iparba ömlő megújuló áradata hosszú-hosszú évekre előre biztosítja ezt a képviselői rendszert, amely lehet, hogy nem kevésbé jelentős,

mint azok a jogok, amelyeket szovjet alkotmányunk a parasztság számára nyújt. A proletariátus és a parasztság szovjet társadalmunkban közlekedő edényt képez. Ha a parasztság tengerén hullámok keletkeznek, a proletariátus vize is mindig mozgásba jön. (P/1/234—235. old.)

Művemben egyetlen egyszer sem beszélek az árak megdrágításáról. Külön elmondom, hogy nálunk a felhalmozási politika nemcsak lehetséges, hanem a valóságban csökkenő vagy stabil árakon fog megvalósulni. (. . .) Az állami ipar termékeire vonatkozó helyes árpolitikának az alábbi három célt kell követnie: az ipar bővített újratermelését és technikai újjászervezését szolgáló felhalmozás biztosítása, a munkabérek emelése és az árak csökkentése. Elérhető-e ezek a célok egyidejűleg, vajon nincs-e ellentmondás közöttük? Igen, elérhető. Csupán abban az esetben mondanának ellent egymásnak, ha az egész gazdaság álló helyzetben lenne, így a jövedelmek is mind a paraszti, mind pedig az államgazdaságban. (P/1/236—237. old.)

Számunkra az az ideális árpolitika, amikor az árszínvonal (. . .) nem pusztán az újratermelést irányozza elő, hanem a bővített újratermelést plusz a vilamosítást is, és mindez automatikusan történik az egyik ciklusról a másikra. Amennyiben ez a politika néhány termelési ágban nem járható, úgy annál inkább szükség van arra, hogy e folyamatban az államgazdaság körén kívül fekvő területek erőforrásaiból merítsünk. Teljesen más kérdés, hogy jelenleg milyen mértékben közelíthetjük meg ezt az ideált. (P/1/238. old.)

Amíg a kiskereskedelem nagyjából a magántőke kezében van, árcsökkentési politikánk azokban az ágakban, ahol a termelés elmarad a kereslettől, igen komoly nehézségekbe ütközik, ami a **fogyasztó** szempontjából megbénítja ezt a politikát. (. . .) Ha áruhiány közepette csökkentjük az árakat, elkerülhetetlen, hogy a magántőke területén folyjon a felhalmozás. (P/1/238—239. old.)

Ha az árcsökkentés megghiúsítja a felhalmozási folyamatot, azaz a bővített újratermelés lehetőségét az adott termelési ágban, akkor egyszersmind eltorlaszolja az utat az előtt, hogy valóban mérsékelni tudjuk az árakat a következő szakaszban. A bővítés ugyanis pótlólagos tőkét igényel. (P/1/239. old.)

Nem az árcsökkentés felől kell a felhalmozáshoz közelítenünk, hanem fordítva. Ha az 1923 végi válságból való kilábalás érdekében könnyű volt drasztikusan csökkenteni az árakat, és ez pozitív hatást gyakorolt magára a termelésre is, akkor ez csak azért történhetett, mert a megelőző ciklus során eleget halmoztunk fel e művelet végrehajtásához, sőt lehet, hogy a szükségsehnél még többet is. (P/1/240. old.)

Százmilliók értékek vesznek el amiatt, hogy nem hasznosítjuk a munkanélküli munkások munkáját, hogy üzemek állnak, hogy nem használunk ki gépeket, hogy gazdaságtalanul használjuk ki a működő üzemekben lekötött tőkét, az emberek pedig csak azért éheznek, mert még alig-alig fogtunk hozzá a felhalmozáshoz, s csak gyengécske sikereink vannak ezen a téren. (P/1/240. old.)

(. . .) A felhalmozás volumene összefüggésben van a csere nagyságával. Ez utóbbit azonban a falu oldaláról csupán úgy lehet növelni, ha fokozódik a paraszti gazdaság árutermelése, ami viszont egyet jelent a paraszti gazdaság és annak jövedelmezőségének fellendítésével. Innen adódik a csere és a felhalmozás méreteinek összefüggése. (. . .) Minél gyorsabban nő a paraszti gazdaság és annak árutermelése, annál bővebb alapokra támaszkodik a szocialista felhalmozás ezen a területen. (. . .) De minél gyorsabb a növekedés, annál távolabban bontakoznak ki az árugazdaság alaptörvényei, valamint annál magasabbak és szélesebbek lesznek a spontán piaci ingadozások hullámai is, (. . .) a szocialista rendszerre nézve adódó összes gazdasági és politikai következményekkel együtt. (P/1/243. old.)

(. . .) A csere területén elhelyezett eszközeink mennyisége kétségtől nővekedni fog. Ám egyáltalán nem célszerű ezeket épp az adott pillanatban egy olyan kereskedelembe fektetni, amely semmit sem nyújt a felhalmozás ügye számára és csak a kistermelőknek a magántőke általi kizsákmányolását mérsékli. Ez utóbbi feladat általában véve szintén fontos, de ezen a téren politikánk súlypontját arra kell áthelyezni, hogy maguknak a kistermelőknek a tőkét vonjuk be az effajta kereskedelembe és a parasztok saját eszközeivel fejlesszük a piaci szövetkezeteket. (. . .) Még nem vagyunk elég gazdagok ahhoz, hogy tömegméretekben hódítsuk meg a cserének ezt a részét. (P/1/245. old.)

Amellett vagyok, hogy a falusi egyenes adókat a minimumra csökkentjük. Mondjuk kizárólag a jövedelemadóra, minden más forgalmi adók és megfelelő árpolitika segítségével vegyünk el. (Éppen ez volt Vlagyimir Iljics gondolata is, melyet nemegyszer hallottam tőle a NEP idején.) (P/1/247. old.)

Buharin elvtárs nemcsak politikai, de tudományos-elméleti szempontból is szkeptikusan viszonyul az eredeti szocialista felhalmozás alaptörvényének általam adott megfogalmazásához. (. . .) Múltbeli tapasztalataim alapján nem minden ok nélkül várhattam, hogy épp ebben a kérdésben szolgál majd új anyaggal más megvilágításba helyezve azt, vagy pedig saját felfogását szegezi szembe az enyémmel, amint azt ilyen esetekben tenni szokta. Ám most csatlódnom kellett. (P/1/247–248. old.)

A szocialista felhalmozás törvénye csupán az első szakasza, csupán gyermekkor a tervszerűségnek. A szabályozás nem önmagáért bontakozik ki, hanem az eredeti felhalmozás feladatainak van alárendelve éppúgy, mint ahogy a hadikommunizmus időszakában a tervgazdaság megteremtésére tett kísérletek nem a szocialista tervezés elvont célkitűzéseinek, hanem az ország polgárháborús védelmi feladatainak voltak alávetve. (P/1/251. old.)

*Preobrazsenszkij*¹:

Értéktörvény a szovjet gazdaságban

(. . .) A szovjet gazdaságban a szocialista felhalmozás törvénye nem az egyetlen alaptörvény. Áru-szocialista gazdasági rendszerünk sajátos vonása az, hogy ebben a gazdaságban egyidejűleg két törvény működik, egymásnak homlokegyenest ellentmondó tendenciákkal. Közülük a második az értéktörvény. Amíg az első törvényben gazdaságunk jövőbeni irányzatai fejeződnek ki, addig a másodikban múltunk gyakorol ránk nyomást, mely makacsul kapaszkodik a jelenbe és igyekszik visszafordítani a történelem kerekét. Az értéktörvényben összpontosulnak gazdaságunk árutermelő és tőkés elemeinek tendenciái, valamint a kapitalista világpiac gazdaságunkra gyakorolt hatásai. (P/1/127. old.)

Ha az árutermelés, amint azt Lenin kifejtette, már a monopolkapitalizmus időszakában „alá van ásva”, akkor ennek a folyamatnak még tovább kell haladnia ott, ahol az egész nagyipar a proletárállam kezében van. Amennyiben azonban az ipar államosítására nem egy tipikusan ipari országban kerül sor, hanem olyanban, ahol a javak nagy részét a kistermelésben, mindenekelőtt a kisparaszti gazdaságokban állítják elő, a további monopolizálódással párhuzamosan sokkal erősebbek lesznek, mint mondjuk a jelenlegi Amerikában, a premonopolista irányzatok is. (. . .) Szovjet gazdaságunkra épp az a jellemző, hogy a termelés kapitalizmus utáni formáival szemben 22 millió parasztgazdaság áll, no meg a kézműves- és kустáripar, mindez a tisztán kapitalista vagy államkapitalista formák viszonylagos gyengesége mellett. Ilyen körülmények között az értéktörvény és a tervszerűség rendkívül sajátos helyzetben kezd el versengeni egymással: a termelés és a csere területén ugyanis mély szakadék tátong az állami szektor tömör szirtje és az egyszerű árutermelők szervezetlen tengere közt. A helyzet különös voltát még az is fokozza, hogy a szocialista nagyüzemi gazdaság és a kistermelés, mint ipar és mezőgazdaság állnak szemben egymással (. . .) (P/1/141. old.)

A szovjet gazdaságban a trösztösített állami ipar kapcsolata az önálló parasztgazdaságokkal mind a csere, mind pedig a hitelezés terén mérhetetlenül gyengébb mint bármely tőkés országban, holott az ipar **szervezeti** struktúrája történelmileg fejlettebb típusú. E sajátos helyzet eredményeként az értéktörvény szinte teljesen elhal az állami szektoron belül, miközben hatása nagymértékben érvényesül annak határain kívül, s a piaci ösztönösség állandó csapásokat mér az államgazdaságra mint egységes egészre. (P/1/142. old.)

Az árutermelést szembeállítjuk a szocialista tervgazdasággal, a piacokat a szocialista társadalom könyvvitelével, az értéket és az árat a termelés munkaráfordításaival, az árut pedig a termékkel. Amilyen világosan szembe tudjuk állítani az egyik fogalmat a másikkal az elméletben, olyan nehéz elemezni őket, amikor a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet formáiról

van szó. Mely pillanatban csap át a mennyiség minőségbe? A szocialista gazdaság kibontakozásának mely szakaszában szivódnak fel azok a termelési viszonyok, amelyeket a tudományban a politikai gazdaságtan kategóriái írnak le?

Itt van például a vasúti közlekedés, amely teljes egészében a proletárállam kezében van. A Közlekedési Népbiztosság gőzmozdonyokat, vagonokat, sínek-
ket stb. rendel a Glavmetalltól (Fémipari Főbizottság). Vajon a piaci viszonyok határozzák meg e megrendelések árait? Ezeket az árakat belföldön nem a piaci viszonyok határozzák meg, mivel az országban nincs magánkapitalista mozdony- és vagongyártás, és nincs magánkohászat sem. De a világ gazdaság piaci viszonyai sem, mert ezek a rendelések belföldi gyártásra szólnak, teljesen függetlenül a megfelelő világpiaci áráktól. Belföldön a megrendelések elosztását nem a világ gazdaság értéktörvénye szabályozza. Az árakat meghatározott tervszámítások alapján képzik. Ezek igazodhatnak a Glavmetall üzemének önköltségi színvonalához bizonyos nyereséget előirányozva a szállítónak vagy anélkül, sőt, veszteséget is betervezhetnek, amennyiben az állam az árakat tudatosan az önköltség alatt akarja tartani és az üzemeknek dotációt ad a költségvetésből. Mindezt nem a konkurrencia spontán módszereivel döntenek el, hanem úgy, hogy az egyes ágazatok pénzügyi terveit először az ipari, majd az állami költségvetéssel egyeztetik. Ilyen körülmények között a világpiac hatása csak abban tükröződik, hogy belföldi árainkat állandóan egybevetjük a külföldiekkel, s ez arra ösztönöz, hogy szorgalmazzuk az önköltség csökkentését azokon a helyeken, ahol az a külföldhöz képest a legmagasabb. Ez szintén a világpiaci értéktörvény hatására utal, ám sajátos módon: a világpiac itt egész államgazdasághukra, mint egységes szervezetre gyakorol nyomást. Ugyanilyen módon fejtené ki nyomását abban az esetben is, ha a vasúti felszerelések bizonyos hányadát a szűkös hazai gyártás miatt alkalmanként külföldről kellene behoznunk.

Ha a közlekedés és a Glavmetall közti ügylethez hozzávesszük azon esetek tömegelegét, amikor maga az állam nemcsak **monopol-termelő**, de trösztjei valamely termékének **egyetlen monopolista vásárlója** is, akkor egy olyan államgazdaság áll előttünk, melyben **az értéktörvény minimális hatást gyakorol az árakra**. Abban az esetben, amikor az állam mint monopolista **terítő**, egy-
szersmind **monopol-termékeinek egyetlen vásárlója** is, az állami trösztök közötti kapcsolat közeledik egy egységes kombinált tröszt belső viszonyaihoz. Itt az ár kategóriája tisztán **formális jellegű**. Csupán jogcím arra, hogy a vállalatok az össz-állami kondérból bizonyos mennyiségű eszközt kapjanak a további termeléshez és a bővített újratermelés meghatározott színvonalának előéréshez.

(. . .) Menjünk tovább egy lépéssel az értéktörvény hatásának növekedését vizsgálva. Tekintsük a textilipari gépgyártás esetét. A szövőgépek és egyéb felszerelések egy részét mi magunk gyártjuk, a többit külföldről hozzuk be. A világpiac hatása abban tükröződik, hogy a szövőgépeket a tőkés gépgyártás konjunkturájától függően drágábban vagy olcsóbban kaphatjuk meg. Ha ol-

csóbban kapjuk őket, akkor vagy többet vásárolhatunk belőlük, vagy eszközöket szabadíthatunk fel az államgazdaság egyéb szükségletei számára. Az értéktörvény itt találkozik az eredeti szocialista felhalmozás törvényével, de nincs hatással hazai gyártású szövőgépeink árszínvonalára, mivel a belföldi termékek árait nem a világpiaci árak határozzák meg. A szocialista protekcionizmus oltalma alatt ugyanis a termelési eszközök gyártásának egyes ágait az egész állami szektorra vonatkozó gazdasági célszerűségi megfontolásokból kiindulva tartjuk fenn, fejlesztjük vagy hozzuk létre. Az értéktörvény működése itt is rendkívül korlátozott. Az elmondottakon kívül főként az amortizáció oldaláról befolyásolja a textiliák árát a belső piacon. Ugyanígy hat a világpiaci belső gazdasági viszonyainkra, amikor olyan berendezéseket hozunk be, melyeket belföldön egyáltalán nem gyártanak. Ebben az esetben a világpiaci vagy felhalmozásunk nagyságát vagy az importált berendezések segítségével gyártott fogyasztási cikkek amortizációs költségét befolyásolja. A világgazdaság értéktörvénye nemcsak az anyagi eszközök elosztására, hanem a munka gazdaságunkon belüli megosztására is hatást gyakorolhatna, ha nem esetenként, hanem rendszeresen és hosszú távon kellene visszafognunk, csökkentenünk vagy teljesen felszámolnunk bizonyos termelési eszközök gyártását azokon a területeken, ahol a világpiaci adott árai és gépiparunk adott fejlettségi foka mellett nem lenne célszerű fenntartani vagy fejleszteni a hazai gyártást. De a kérdést ez esetben is mindenekelőtt a teljes termelési eszköz-gyártásra, az ehhez szükséges erőforrásokra valamint a belföldi termelés tökéletesítésének és olcsóbbá tételének távlataira vonatkozó mérlegszámítások alapján döntenénk el. A termelési eszközök behozatala általában nemcsak a megfelelő termékek külföldi és hazai ármozgatásától függően változhat, hanem olyan tényezők folytán is, melyek az összegazdasági terv igen bonyolult kialakuló optimumából erednek. (. . .) Ebben az esetben az értéktörvény hatását teljesen el fogják torzítani a gazdasági terv, azaz a szocialista gazdaság bővített újratermelésének érdekei (. . .) Ami az állami szektorban alkalmazott és belföldön egyáltalán nem gyártott termelési eszközök importját illeti, itt a világpiaci értéktörvénye az áringadozásokon keresztül csak a felhalmozásra és az amortizációra hat, s nem hoz változásokat a munkaerő elosztásban.

az állam monopol-termelő, de nem monopolista vevő. Itt éppúgy szó van olyan termelési eszközökről, amelyek jellegük folytán csak termelési eszközökként szerepelhetnek, mint olyanokról, amelyek felhasználásuktól függően egyszerre lehetnek termelési eszközök és fogyasztási cikkek is. Példa az első típusra: különféle felszerelések és fémárúk a magángazdaságok számára; a másodikra: petróleum, szesz, fűtőanyag. (. . .) Ismeretes, hogy az állam igen gyakran állapít meg a vasútnak, az állami ipar üzemének és a közúti szállításnak eladott kőolajra és petróleumra egyfajta árat, ugyanezen termékeknek a belföldi magánpiacon történő értékesítésekor egy másikat, az exportra

pedig egy harmadikat. (. . .) Amikor a termékek nagyobbik felét nem állami keretek közt használják fel, a termelő szervezetek már a fő fogyasztók komoly befolyása alatt állnak. Végül például a mezőgazdasági gépek gyártását, ahol a termékek csupán elenyésző hányada jut a szovhozokhoz, döntő többségüket pedig a parasztság körében értékesítik. Igaz, amennyiben az állam monopolista termelő, úgy semmiféle belső konkurrencia nem fenyegeti. Itt is a gazdasági tervvel összehangban állapíthatja meg az árakat nemcsak bővített újratermelés igényeiből kiindulva, hanem azt a célt is szem előtt tartva, hogy a parasztgazdaság felszereléseit felújítsák (mint ahogy ez mezőgazdasági gépállományunk gyakorlatában történik a parasztság számára halatlanul kedvezményes, az állam számára pedig időnként veszteséges árakon). A tervezésnek azonban ehelyütt vannak bizonyos határai: éspedig a magángazdaság adott termék iránti fizetőképes keresletének nagysága, valamint, ha exportra is termelnek, a külső piac felvevőképessége és árai. A vásárlók sztrájkja lesz az a korlát, mely az állami tervezés előtt tornyosul, ha az állam az árakat a magánpiac számára elfogadható szint fölé emeli. Ebben az esetben nemcsak a bővített, hanem az egyszerű újratermelés folyamata is megtorpanhat az állami szektor érintett ágazataiban. Az értéktörvény itt nem csupán az állami felhalmozás méreteire hat, hanem a termelőerők, mindenekelőtt a munkaerő elosztására is. Amikor nincs lehetőség arra, hogy az árcsökkenést olyan konkurrens vállalatok alapításával érjük el, melyeknél a termelés önköltsége alacsonyabb, mint az állami vállalatoknál, esetleg lassúbb felhalmozási ütemmel, akkor az állami termelésre kifejtett nyomás keresletcsökkenésben, valamint általában a vásárlástól való egyenes tartózkodásban nyilvánul meg. Mint ismeretes, gazdaságunkban 1923 ősze erre szolgáltatott példát. Ezzel szemben amikor a magánpiac fizetőképes kereslete meghaladja az állami termelés méreteit, az állam gazdasági mozgástere kibővül, tágulnak a magángazdaság rovására végrehajtott felhalmozás lehetőségei, az állam pedig önállóan határozhatja meg az árakat a termékek önköltségétől a teljes fizetőképes kereslet felszívásáig terjedő határok között (magától értetődően figyelembe véve az árak hatását a kereslet nagyságára).

(. . .) Amikor az állam monopol-termelője, de nem monopolista vevője a termelési eszközöknek, az ár kategóriája kettős jellegű: egyrészt – hasonlóan a korábbiakhoz – kalkulációs módszer, vagyis állami körben az erőforrások tervszerű elosztásának fedőneve; másrészt pedig a javaknak az állam- és magángazdaság közötti cseréjében az eredeti szocialista felhalmozás függvénye, melyet az értéktörvény korlátoz. (. . .) Míg a kapitalista piacon szabadverseny esetén az ár az érték függvénye, addig a monopolista állam által megszabott ár a magánpiacon az eredeti szocialista felhalmozásnak az értéktörvény által korlátozott függvénye (. . .)

Vizsgáljuk meg azt az esetet, amikor az állam a termelési eszközök termelésében sem monopolista és nem is monopolista vevője ezeknek a cikkeknek.

Például: magtisztító gépek, kovácsolt áruk (fejsze, szög), valamint a gépek és felszerelések javítása. (. . .) Tudatosan választok olyan termelési eszközöket, amelyek természeti formájukból adódóan szerszámok, nem pedig továbbfeldolgozásra kerülő nyersanyagok, melyekről később lesz szó. A termékeknek ez a csoportja általában nem nagy, mivel a kézműves- és a bérbe adott ipar – talán a javító szolgáltatások kivételével – nem játszik túlságosan jelentős szerepet gazdaságunkban. (. . .) Mindössze annál a néhány, viszonylag kis részarányú terméknél, ahol a konkurrens az államnál olcsóbban termelnek (például különféle kisjavítások), képzelhető el az állami vállalatok termelésének csökkentése a munkaerő más ágazatokba való átirányításával együtt. Itt az értéktörvény véletlenül ugyanabban az irányban hat, mint a szocialista felhalmozás törvénye.

(. . .) Térjünk most át néhány összehasonlíthatatlanul fontosabb termelési ág vizsgálatára. Mindenekelőtt az olyan termelési eszközök gyártására és értékesítésére, amelyek az állami ipar számára nyersanyagul szolgálnak és amelyek döntő többségét a magán-, pontosabban a paraszti gazdaságban állítják elő. Ide sorolható az összes ipari növény (gyapot, len, kender, olajos magvak, cukorrépa, szeszburgonya, stb.), másrészt az állati eredetű nyersanyagok (bőr, gyapjú, irha, stb.). Hogy állunk itt az értéktörvény működésével?

Teljesen nyilvánvaló, hogy hatásának itt jóval erősebbnek kell lennie, mint abban az esetben, amikor, mondjuk, az állam a saját bányáiban kitermelt ércet és szénfelhasználva a saját kohóiban olvasztott fémekből gyárt gépeket. (. . .) Az állam itt nem is mindig monopolista vásárló. Amíg a gyapotot és a lent döntően az állam vásárolja fel, addig például a bőrt nagyrészt a kézművesek és a kusztaérek dolgozzák fel cipővé vagy lószerszámmá. (. . .) Az állami Ám az állami szektoron belüli piaci viszonyok távolról sem következnek szervesen magának az államgazdaságnak az immanens fejlődéstörvényeiből és szerkezetéből. Itt a piaci viszonyok formálisak, az államgazdaságra őket az állam- és magángazdaság kölcsönös kapcsolatainak formája kényszeríti rá kívülről. Az állami ipar termékei iránt a saját maga részéről megnyilvánuló kereslet szabályozása nagyon messzire mehet. A piaci formák és a pénzben történő elszámolás megőrzése mellett is igen nagy tervszerűség érhető el a megrendelések elosztásában, eltekintve mindazoktól az ingadozásoktól, amelyek a magángazdasággal közvetlenül kapcsolatban álló ágazatokból indulnak ki. A magángazdasággal folytatott csere más dolog. Itt az állami ipar kibontakozásának arányos volta a magángazdaság kibontakozásának arányosságától függ. Ez utóbbi pedig ösztönösen alakul. Az állami ipar ezen a pontos erősen hozzá van kötve a magángazdaság szekeréhez. És épp az államgazdaságnak a piaci kereslet kielégítésére irányuló tevékenysége lesz nélkülözhetetlen feltétele magának a szocialista felhalmozásnak is. Ha a magángazdaság rovására végrehajtott felhalmozás a cserében szereplő értékek tekintetében aktív mérleget

eredményez az államgazdaság oldalán, akkor ez az aktívum annál nagyobb lesz, minél magasabb azonos körülmények között a csere számszerű értéke. Ám az államgazdaságnak a magángazdaság fizetőképes keresletétől való függőségének ajtaján törnek be az árugazdaság spontán ingadozásai is. Ezeket az ingadozásokat persze korlátozhatja a tervszerű árpolitika és az államgazdaságnak a magángazdaság keresletét előzetesen számításba vevő tervszerű fejlesztése, de végérvényesen megszüntetni nem tudja. (P/1/123–124. old.)

A magángazdaságnak az államgazdaságra gyakorolt hatóereje abban is megnyilvánul, hogy az eredeti szocialista felhalmozás szakaszában, rendkívüli tökeszegénység közepette az államgazdaság kibontakozásának meghatározza a fizetőképes kereslet nagysága. Az államgazdaság képtelen az árutermelés törvényeiből kiszakadni, és fokozatosan meggyorsítani a termelés szocialista típusára való áttérés ütemét, annak érdekében, hogy kielégítse magának a szocialista szektor dolgozóinak a fogyasztói keresletét. Ez azért van így, mert az újratermelésnek a magángazdasággal folytatott csere segítségével történő fokozatos növelése csak a piaci kereslet alapján lehetséges, annak minden következményével együtt. Az állam- és magángazdaság közötti egyéb alapvető kapcsolatformák hiányában maga a piaci árucsere válik a szocialista felhalmozás nélkülözhetetlen erőfeltételévé. (P/1/124–125. old.)

Az eredeti szocialista felhalmozás törvényének az államgazdaság tudatos és félig ösztönös tendenciáinak összességét nevezzük, mely a szovjet gazdaságban a kollektív munkaszervezet kiszélesítésére és megerősítésére irányul és amely a szükségszerűség erejével kényszeríti a szovjet államra: (1) a termelőerők elosztásának meghatározott arányait, melyek az országon belül és határain túl az értéktörvénnyel folytatott harcban alakulnak ki, és amelyeknek objektív feladata a bővített szocialista újratermelés optimumának elérése az adott körülmények között, valamint az egész rendszer maximális védelmi képességének biztosítása az áru-kapitalista termeléssel folytatott küzdelemben. (2) a bővített újratermeléshez szükséges anyagi erőforrások felhalmozásának meghatározott arányait, különösen a magángazdaság rovására, amennyiben e felhalmozás meghatározott mértékét a gazdasági aránytalanságok, a magántőke növekedése, az államgazdaság és a paraszti termelés közötti kapcsolat gyengülése, a bővített szocialista újratermelés szükséges arányainak a közeljövőben bekövetkező felborulása, az egész rendszer gyengülése az árukapitalista termeléssel folytatott harcban az országon belül és annak határain túl kényszeríti fenyegető módon a szovjet államra. (P/1/125–126. old.)

Buharin ¹:

Hogyan lehet tönkretenni a munkás-paraszt szövetséget?

Lenin tanítása szerint a munkásosztálynak a parasztsággal való konfliktusa **egyáltalán nem elkerülhetetlen**. Trockij tanítása szerint azonban ez a konfliktus szükségszerű. Lenin azt tanította: megmenekülésünk feltétele, hogy: **megférjünk** a muzsikkal, erre **minden** lehetőségünk megvan, amint arra is, hogy abban az esetben is fennmaradjunk, és megerősödjünk, ha nyugaton a győzelem még igen soká várat magára. Trockij ezt másképp képzei: a proletáriátus bukása **elkerülhetetlen**, ha a világméretű győzelem nem jó hamarosan; a proletár elpusztul az őt egykoron győzelemre segítő „széles paraszti tömegek” csapásai alatt. **Leninnél** a parasztság az egész átmeneti korszakban szükségképp a munkásosztály – mégha mogorva – szövetségese, a „permanenciahívóknél” viszont feltétlenül ellenséggé kell válnia. Leninnél ebből következik és ehhez kötődik a „szövetkezeti agrárszocializmus” sajátos elmélete, míg a másik álláspont képviselői teljesen eltérő elképzelést táplálnak további fejlődésünk útjairól. (. . .) Mi itt az antileninista felfogás **gazdasági** oldalát akarjuk taglalni, melyet Preobrazsenszkij elvtárs „A szocialista felhalmozás alaptörvénye” című munkája tár elénk. (. . .)

Ez a szándékára és problémafelvetésére nézve érdekes munka olyan elméleti előfeltevésekből indul ki, melyek Trockij elvtárs előfeltevéseivel rokonok. (. . .) Következésképp elméletileg **helytelen** előfeltevésekből indult ki. Együttal egy sor olyan gyakorlati-politikai következtetést is levon, amelyek pártunk, a munkásosztály, az egész ország számára fölöttebb veszélyesek. Tanulmányunkban a kérdéses elméleti munkának, mint egy helytelen, egyáltalán nem proletár, trade-unionista, céhes ideológia **példájának** a kritikájával kívánunk foglalkozni. (B/1/11. old.)

Vegyük mindenekelőtt a kistermelőknek a proletáriátus által történő **kizsákmányolását**. Preobrazsenszkij elvtárs ábrázolásában a munkásosztály a kistermők hátán trónol. (B/1/12. old.)

Kap-e vajon a szocialista ipar a felhalmozási alap számára értéktöbbletet a kistermelőktől? Igen. **Ehhez** nem férhet semmi kétség. Áramlanak ilyenformán értékek az egyik osztály kezéből a másikba, az uralkodó osztály kezébe? Igen. **Ehhez** sem férhet semmiféle kétség. De szabad-e ezt a sajátos viszonyt a kapitalista társadalommal való durva összehasonlítással („elméleti felöltlenség!”) **kizsákmányolási viszony**nak nevezni? Szabad-e a proletáriátust ezen az alapon **kizsákmányoló osztálynak** nevezni (ami szükségszerűen következik az előző megállapításból)?

Nem, ezerszer is nem! És egyáltalán nem amiatt, mert „rosszul hangzik” vagy mert gondolatban gyávák lennénk elismerni azokat a tényeket, amelyeket a mi vitéz barátunk bátran a nevükön nevez, hanem azért, mert az ilyen „ne-

vek” nemhogy nem felelnek meg, hanem egyenesen ellentmondanak az objektív valóságnak és történelmi feladatainknak.

(. . .) Tekintsünk egy igazi és vitathatatlan kizsákmányolási viszont, például a **tőkés** kizsákmányolást. Ez egy meghatározott termelési viszonyt, amely egy bizonyos termelési módot fejez ki. A tőkés osztály értéktöbbletkezletéhez jut. A termelés értéktöbblettermelés. Az egész folyamat állandóan – és pedig **bővített alapon** – **újratermeli ezt a kizsákmányolási viszonyt**. Más szavakkal a felhalmozás feladata itt az, hogy folyamatosan újratermelje a kizsákmányolási viszonyt. Az értékeknek az egyik osztály kezéből a másikéba történő átáramlása folytonosan mélyíti az osztályellentéteket, és állandó jelleggel újratermeli a tőkés urak és bérrabszolgák közti viszonyt. Ugyanezt látjuk bármelyik kizsákmányoló társadalomban. Ismétlem: **bármelyikében**.

De mit fejez ki az értékeknek a kistermelőktől a proletár ipar kezébe történő átáramlása? Egy homlokegyenest **ellentétes** irányzatot, nevezetesen a város és a falu, a proletáriátus és a parasztság, valamint a szocialista és a kispolgári gazdaság között fennálló ellentétek leküzdésének irányzatát. Mi ugyanis korántsem az osztályok közötti viszonyok **megszilárdítása**, hanem azok **megszüntetése** irányában haladunk. És minél gyorsabban folyik a felhalmozás a szocialista gazdasági szektorban és szocialistává **váló** környezetben, annál **gyorsabban** szűnnek meg az ellentétek is. (B/1/13. old.)

Térjünk most át a „gyarmatok” kérdésére. (. . .) A lényeg az, hogy Preobrazsenszkij elvtárs ezt a kifejezést minden aggály nélkül a proletárdiktatúra időszakára alkalmazza. Másszóval ebben a korszakban Preobrazsenszkij elvtárs szerint a szocialista ipar gazdasági szempontjából proletár „metropolisznak” (anyaországnak), a parasztgazdaság pedig (ha nem is teljes egészében) e metropolisz kispolgári „gyarmatának” tekinthető. A munkásosztály kapcsolata a parasztsággal itt hasonló az ültetvényesnek a gyarmati kizsákmányolás tárgyához való viszonyával. (. . .)

Valójában mi is a gyarmat-fogalom lényege?

Az, hogy a gyarmat a kizsákmányolás tárgya, hogy fejlődését a „metropolisz” érdekében rendszeresen **visszafogják**, és hogy számára minden körülmények között a gazdasági és politikai leigázás jut osztályrészül. A gyarmat sohasem lép fel a „metropolisz” szövetségeseiként, és a „metropolisz” sem tekinti feladatának soha, hogy a gyarmatot a saját színvonalára emelje fel.

Ha azonban ez így van – és ez pontosan így is van –, akkor egyenesen komikus, ha a parasztgazdaságot és a kispolgári gazdasági perifériát általában a proletár ipar gyarmataként határozzuk meg. (. . .) Csak **egyetlen esetben** bizonyulna Preobrazsenszkij elvtárs megfogalmazása helyesnek, és pedig akkor, ha nem az osztály nélküli kommunista társadalom irányába történő mozgásról lenne szó, hanem a proletárdiktatúra mindörökké szóló megszilárdításáról, a proletáriátus uralmának konzerválásáról, sőt, annak valódi kizsákmányoló osztállyá való **elfajulásáról**. (B/1/14. old.)

Hogyan is képzei el az „alaptörvény” szerzője a szocialista rendszer elkerülhetetlen győzelmét a gazdaságban? Az állami ipar szétzúzza és kiszorítja („bekebelezi”) a falusi kisgazdaságot, amelyet (egyelőre nem egészen világos, hogy miképp) a proletáriátus „saját mezőgazdaságával” helyettesítünk. A kisgazdaságot szétzúzza („bekebelezi”) a rendszeres kizsákmányolás (egyenlőtlen csere, adózás, ill. a gazdaságon kívüli nyomás különféle eszközei), a proletáriátus pedig az eredeti felhalmozás lovagjaihoz hasonlóan cselekszik. (. . .)

Igaz-e vajon, hogy utunknak feltétlenül a mezőgazdasági kistermelés szétzúzásán („bekebelezésén”) keresztül kell vezetnie? (. . .)

Ugy gondoljuk, hogy ez az egyáltalán nem lenini kérdésfelvetés (ezt távolról sem a vita kedvéért mondom e szó unalmasan kicsinyes értelemben)

Buharin egy Komszomol-ünnepségen

abszolút nem felel meg a szocializmus felé vezető, általunk kijelölt fejlődési utaknak.

Mit állítunk most előtérbe és merre haladunk elsősorban? Az állami kereskedelem és a **szövetkezet** irányában. Mi volt Lenin terve, milyen általános politikai irányvonalat fektetett le a kistermelőknek a jövődő szocialista közösség tagjaivá váló változtatására? A parasztok szövetkezeti egyesülését, de nem a burzsoázia, hanem a proletár állam vezetése mellett, annak bankjaival, hitelpolitikájával, iparával, közlekedésével, stb. Egyetért Preobrazsenszkij elvtárs ezzel a tervvel vagy nem? (B/1/15. old.)

Mert az „világos mint a vakablak”, hogy **ebben** az esetben korántsem megsemmisítésről, korántsem **bekebelezésről** van szó („kizsákmányolás” útján és az eredeti felhalmozás korszakának mintájára), hanem a parasztgazdaságok **fokozatos átforgalmazásáról** gazdasági növekedésük kíséretében. És ez a dal egy egé-

szen más operából származik, egyáltalán nem onnan, ahonnan Preobrazsenszkij elvtárs „proletár” (ám a valóságban céhes) „rémdala” hallatszik. (B/1/15–16. old.)

A szocialista mezőgazdasági termeléshez nem úgy jutunk el, hogy a szovjet gazdaságok segítségével kiszorítjuk és szétzúzzuk a paraszti gazdaságokat, (. . .) hanem oly módon, hogy a parasztságot bevonjuk a szövetkezetekbe, (. . .) amelyek gazdaságilag az államtól és annak intézményeitől függnék. A szocializmushoz a **forgalmi**, nem pedig közvetlenül a termelési folyamaton keresztül közelítünk; a szocializmushoz a **szövetkezeteken** keresztül jutunk el. (B/1/16. old.)

Csodálkozással állapítjuk meg, hogy Preobrazsenszkijnél a **lenini szövetkezetek** számára, amelyek a parasztságot elvezetik a szocializmusig, **nem** maradt hely. Nála nincs forgalmi kooperáció, amelyen keresztül „parancsnoki magaslataink” segítségével bevonszoljuk a paraszti **tömegeket** a szocialista gazdaság rendszerébe. Ennek a **helyére** állítja Preobrazsenszkij elvtárs a másodlagos jelentőségű és közvetlenül termelési jellegű mezőgazdasági kommunákat. Preobrazsenszkij elvtárs a fától nem látja az erdőt.

Tovább: kit fog az államgazdaság „bekebelezni”? Nyilván nem a kommunákat. Talán a **kapitalista** módon kooperáló parasztokat? Ilyen azonban csupán meglehetősen kevés akad. A valódi gazdasági „szocializálás” fennmaradó fő módszere a kistermelők döntő többségének a „bekebelezése” („a kistermelőket egyszerűen elnyeli az államgazdaság”, miként Preobrazsenszkij elvtárs fogalmaz ezzel összefüggésben).

Kell-e mondanunk vajon, hogy ez szintiszta utópia? Preobrazsenszkij elvtárs itt megint nem látja a proletárdiktatúra által nyitott fejlődési utak sajátosságait. Preobrazsenszkij elvtárs azt hiszi, hogy a mezőgazdaság fejlődési törvényei a proletariátus uralma alatt nem változtak meg a kapitalizmushoz képest. Ténylegesen azonban a „nem-kapitalista evolúció”, amelyet néhány szerző még a **kapitalizmus** idején hirdetett („szövetkezeti agrárszocializmus”), a **proletariátus diktatúrája alatt valósággá válik**.

Ha a paraszti **tömegek** (. . .) szövetkezeti szervezetei polgári hatalom, tőkés bankok, tőkés hitelgazdálkodás és tőkés szakembergárda mellett, a kapitalista ideológia hazai hegemoniája közepette elkerülhetetlenül a kapitalizmusba „nőttek bele”, (. . .) akkor ezek a szervezetek korántsem ugyanabba fognak „belenőni” (és a gyakorlatban ez már így is van) **proletár** parancsnoki magaslatok, proletár hatalom, proletár bankok, proletár hitelgazdálkodás, proletár ipar, proletár szakemberek mellett, a proletár ideológia uralma közepette. (B/1/17–18. old.)

Preobrazsenszkij elvtárs abból indul ki, hogy párhuzamot von az eredeti tőkefelhalmozás lovagjainak és a proletariátusnak a kistermelőkhöz való viszonya között.

De vajon ez nem egy valósággal hajmeresztő összehasonlítás? Ezt megint-

csak nem az igazi tényektől és azok elképzelhetően „kellemetlen” mellékizétől való félelem mondatja velünk, hanem egész egyszerűen csupán némi-képp közelebb szeretnénk jutni az objektív valósághoz.

Mi eddig minden lehetséges hangnemben szóltunk már a munkás-paraszt szövetségről, blokkról, stb. Mindmáig **senki** sem foglalt állást e szövetséggel szemben. Sorainkban ez mintegy **axiómának** számít. Vagy talán nem?

Hol és mikor volt szó a tőke eredeti felhalmozásának korszakában szövetségről e felhalmozás lovagjai ás áldozataik között? (B/1/18–19. old.)

Ha már a polgári társadalomban kutatunk analógiák után a munkások és a parasztok viszonyának jellemzése céljából, akkor azokat egész máshol kell keresnünk. (. . .) Ez a viszony távolról sem az eredeti felhalmozás lovagjainak a parasztokhoz való viszonyához hasonlít. Inkább az ipari burzsoázia és a nagybirtokosok közötti viszonyhoz, legalábbis annak egy meghatározott fejlődési időszakában, noha természetesen az analógia itt is **rendkívül** feltételes. (. . .) A burzsoázia tartja kezében a hatalmat és a gyárakat, a földbirtokosok pedig a földet. Érdekelletétük az árak mentén mozog. Ez az oka néha (. . .) meglehetősen éles harcuknak. **Egyidejűleg** azonban (a **polgári hatalom** időszakáról beszélünk) **szövetséget**, blokkot alkotnak a munkásosztály ellen. A burzsoázia **vezeti** ezt a szövetséget a földbirtokosokra támaszkodva, miközben azok is segítik őt.

Hogyan fejlődtek ezek az osztályok az utóbbi időben? A két osztály tagjai (vagyis az ipari tőkések és a földbirtokosok) a forgalmi folyamatokon keresztül, a bankok, a részvénytársaságok stb. segítségével fölöttébb egységes valamivé, **járadékosokká** alakultak át. (. . .) Valami formáját tekintve hasonló történik majd – ha a dolgot átfogó történeti összefüggésben vizsgáljuk – a munkás-paraszt blokkal. Minél inkább bekapcsolódik a paraszti gazdaság a forgalmi folyamaton keresztül a szocialista szférába, annál jobban elmosódnak az osztályharcok, melyek végérvényesen az osztálynélküli társadalomban tűnnek majd el. (B/1/19–20. old.)

(Preobrazsenszkij szerint) **először** is nem vezérelhet bennünket az a cél, hogy kevesebbet vegyünk el a paraszttól, mint amennyit a kapitalizmus elvett, **másodszor** pedig **többet** fogunk elvenni tőle, mivel jövedelme is **nagyobb** lesz, és pedig azért, mert gazdasága ésszerűbbé, következőképp jövedelmezőbbé válik. (. . .) Hogy lehet ez utóbbi kijelentést összebekíteni a „bekebelezési” elmélettel? (. . .) Valamelyiket a kettő közül: vagy kitartunk a kizsákmányolás, a minden „technikailag elérhető” elvételének „gyarmati” irányvonala mellett, és akkor a paraszti gazdaság **elsorvad**, bevételei **visszaesnek**, eltűnik, **darabjaira** esik szét és „bekebeleződik”. Így azonban honnan jön a „nagyobb jövedelem”, az „ésszerűsítés” és minden egyéb, amit Preobrazsenszkij elvtárs „jótevőként” két sorban megígér a kispolgári termelőknek.

Vagy pedig a proletárállam a **paraszti gazdaság** növekvő racionalizálása és **jövedelmezősége** révén valóban **több jövedelemhez jut**. Ez az igazán helyes

politika. Ekkor azonban Preobrazsenszkij elvtárs összes vagy majd minden tételét a feje tetejére kell állítanunk. Szó sem lesz a kispolgári gazdaságok „bekebelezéséről” (magától értetődik, hogy itt főként a középparaszti gazdaság tömegeiről beszélünk, és hogy ez korántsem zárja ki a kisgazdálkodás részleges eltűnését összefüggésben a proletarizálódó falusi túlnépesség városokba áramlásával, ami a proletárdiktatúra idején sem szűnik meg). E gazdaságok átváltozása, transzformációja szövetkezeti alapon folyik majd. A növekvő jövedelmesség, a fokozódó ésszerűsítés, stb. egyidejűleg azt is fogja jelenteni, hogy e gazdaságokat a szövetkezet segítségével bevonjuk szocializálódó gazdaságunk általános rendszerébe. Nem a megsemmisítés, hanem a paraszti gazdaságnak az államgazdaság rendszerébe történő bevonása a cél. (B/1/21–22. old.)

A dolog egyáltalán nem korlátozódik a már meglévő „nemzeti jövedelemnek” a munkásosztály és a parasztság között történő felosztására (a probléma leegyszerűsítése érdekében most eltekintünk a magántőkétől). (. . .) A probléma magva a „nemzeti jövedelem” növelésében rejlik, azaz a termelőerők fejlesztésében, méghozzá olyan formában, mely lehetővé teszi a szocialista termelési viszonyok bővítését. (B/1/22. old.)

A belső piac felszívóképességének kérdését Preobrazsenszkij elvtárs fel sem veti. Pedig ez gazdaságunk központi kérdése. (B/1/23. old.)

Tegyük fel, hogy (. . .) tartjuk magunkat Preobrazsenszkij elvtárs „irányvonalához” egészen a „végső győzelemig” képviselve azt. Mi lesz ennek elkerülhetetlen következménye? A kereslet csökkenése, piaci válság, amely feltartóztatja a társadalmi újratermelés folyamatát, az ipar hanyatlása, stb. Más szavakkal: Preobrazsenszkij elvtárs „szocialista-proletár”, „antifilantrop”, stb. álláspontjából egyenesen következik a szocialista ipar és az egész népgazdaság aláásása és széttűzése.

Preobrazsenszkij elvtárs hibáinak módszertani gyökerei szembeötlőek: először is a kérdést statikusan és nem dinamikusan kezeli (a meglévő, nem pedig a változó mennyiségek felosztása), másodsor pedig a szocialista ipart elkülönítve és nem a paraszti gazdasággal való összefüggésében szemléli (az egész „összefüggés” nála csupán „elvonásból” áll; nem érti meg, hogy tekintettel a paraszti gazdaságok túlsúlyára a szocialista ipar felhalmozása a paraszti gazdaságon belüli felhalmozás függvénye).

Durván megfogalmazva: Preobrazsenszkij elvtárs azt javasolja a proletariátusnak, hogy vágja le az aranytojást tojó tyúkot, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a tyúk táplálása filantropia volna. (. . .) A parasztság azonban a proletariátus számára olyan „tyúk”, amelynek emberré kell változnia. És ezt a proletariátusnak saját ügye érdekében minden eszközzel elő kell segítenie. Ezt a célt nem látni sajátos oportunizmus, egyszersmind a munkásosztály alapvető forradalmi feladatainak fel nem ismerése. Vagyis meggon-
dolatlan fősvénység, zsugoriság, félve attól, hogy egy fillért is a gazdasági körforgásba dobjunk, hátha még elvész. Nem igaz az, hogy olyan drágán kell

eladni, amennyire csak lehet. Olyan árakat kell megállapítanunk, amely **nem pusztán egyetlen gazdasági évre** biztosítja a szocialista ipar növekvő jövedelmezőségét és arra kell törekedni, hogy ezeket az árakat folyamatosan csökkentjük. Ez az árpolitika nem épülhet a primitív formulára: „Végy el mindent, ami technikailag elérhető”. (B/1/23. old.)

Minden lehető módon arra kell törekednünk, hogy az **árak essenek**, hogy a jövőben a gazdasági pangás **kizárt** legyen. A szocializmus ennél fogva végső soron nyer, mert a felhalmozás üteme az egész országban és különösen a szocialista iparban (amelynek valóban lehetősége van arra, hogy többletnyereséget kapjon és az egész államapparátus koncentrált **hatalmára** támaszkodjon) jóval magasabb lesz. (B/1/24. old.)

Minden monopólium bizonyos konzervatív csirát rejt magában. Preobrazsenszkij elvtárs tökéletesen helyesen jegyzi meg, hogy nem mehetünk el amellett az alapvető tény mellett, hogy a szocialista ipar a **monopolkapitalizmus** romjaira épül. Épp ilyen helytálló Preobrazsenszkij elvtársnak az a kijelentése is, hogy ez a monopolista struktúra a proletariátus uralma alatt további fejlődésen megy keresztül és ezért a proletariátus kezében óriási gazdasági hatalom összpontosul. (. . .) A monopolista tendencia **felerősödik**. A többletnyereség „fáradtság nélküli” elsajátításának lehetősége megnő. Ezek tények. De nem következik-e mindebből az **élősködő rothadás és a pangás veszélyének fokozódása is?** És mi a biztosíték ez **ellen** a pangás ellen? (B/25–26. old.)

Nálunk nincs konkurrencia. Nem áll garantált nyereség a magánszemélyek rendelkezésére. A gazdasági vezetők a proletár harcosok káderei, akik azonban szintén nem mentesek az emberi gyengeségektől. Így meghúzódhatnak a **nyugalom** állapotában is ahelyett, hogy a kommunizmushoz vezető utat kísérő nyugtalanságokat, izgalmakat és aggodalmakat választanák. Akkor (. . .) hát mi az az ösztönző, az az ösztönző, amely arra kényszerít (igen, kényszerít) bennünket, hogy előrehaladjunk, amely ezt **garantálja** is, s amely a magánvállalkozó által élvezett profit magángazdasági ösztönzőit helyettesíti? Mi hát átmeneti korszakunk gazdaságának **sajátos mechanizmusa?**

Bizvást állíthatjuk, hogy e garancia a **széles tömegek** – mindenekelőtt a **munkások**, de hasonlóképp a paraszti tömegek – **nyomásában** rejlik. Annak ellenére, hogy nálunk még fennmaradt a „profit” kapitalista formája, és minden elszámolást e formák keretein belül végeznek, a **fejlődés mozgóerőit** különböznek a **kapitalista gazdaságban megismertektől**. Mi magunk, azaz az ország, vagyis elsősorban a párt vezető körei juttatjuk kifejezésre és tükrözzük vissza („szabályozva”, „ellenőrizve” és „kiigazítva” stb.) a **tömegek szükségleteinek** említett növekedését. Másszóval, dacára a piac és az államgazdaság **tőkés formái** létezésének, már kezdünk áttérni a **profit** által szabályozott gazdaságról egy olyan típusra, melynek vezérelve a **tömegek szükségleteinek fedezése** (és ez egyike a szocialista gazdaság ismertetőjeleinek).

Ez persze korántsem jelenti azt, hogy nálunk, ilyen körülmények közepette a felhalmozásnak lassabban kellene végbemennie. Ellenkezőleg (. . .) éppen azért, mert nekünk a szükségletek fedezését kell feladatul kitűznünk, éppen azért, mert e szükségletek **nyomása** napról-napra növekedni fog, kényszerülnek rá iparunk és egész államunk vezető körei arra, hogy a termelést minden eszközzel javítsák, bővítsék és **olcsóbbá** tegyék. Ez növekedésünk záloga. (B/1/26–27. old.)

Először is szem előtt kell tartanunk, hogy – mint arra Preobrazsenszkij elvtárs is helyesen rámutatott – állami iparunk termékeinek **csökkenő** árai mellett is szert tehetünk „**többletnyereségre**” a kispolgári gazdaság rovására. Az egész kérdés éppen ahon áll vagy bukik, hogy vajon meg kell-e elégednünk a garantált monopolnyereség zsebrevágásával vagy tovább kell haladnunk **előre**. Nem **tudunk** azonban gyorsabb ütemben előre menni, ha nem csökkentjük az árakat, ha nem fejlesztjük a termelőerőket, stb. **Másodszor** pedig értelmetlen-ség lenne részünkről, ha **lemondanánk monopolhelyzetünk kihasználásáról**. Ám ezt olyan keretek közé kell szorítani, hogy a belső piac felvevőképességét ne csökkentsük, hanem növeljük. (. . .) Emellett minden növekedést úgy kell kihasználnunk, hogy az a termelés körének bővülését, a termékek olcsóbbodását, az önköltség csökkenését, következésképp minden újabb termelési ciklusban egyre alacsonyabb árakat eredményezzen. (B/1/27. old.)

A lehető legalacsonyabb árakat kell célul kitűznünk, amely kielégíti a tömegeket. Termelésünk drágasága, magas önköltsége, stb. azonban **akadályt** gördít ez elé. **Ezért** mindent meg kell tennünk az önköltség csökkentéséért. (B/1/27–28. old.)

(. . .) Ha most újra emlékezetünkbe idézzük mindazt, amit az előzőekben a „kizsákmányolásról”, a „gyarmatokról”, a „bekebelezésről”, stb. mondtunk, akkor ismét csak könnyen megállapítható, hogy Preobrazsenszkij elvtársnál mindezek az elméleti tételek összhangban állnak a – mondhatni – „monopolista önelégültség” elméletével, mely azzal fenyeget, hogy a „**monopolista parazitizmus**” elméletévé alakul át. A „rothadó” kapitalizmussal való összehasonlítás ekkor tökéletes lenne, de ez aligha válna a „szocialista felhalmozás” dicsőségére. (B/1/27–28. old.)

Preobrazsenszkij elvtárs nézete szerint a szocialista felhalmozás törvénye szerint a szocialista felhalmozás törvénye részint megbénítja, részint pedig felváltja az értéktörvényt, mely az adott időszakban teljességgel háttérbe szorul. Itt csak a következőket jegyezzük meg. A fejlettebb gazdasági komplexum „**többletnyeresége**” két dologból származik: 1. mivel az egyéni önköltség itt **alacsonyabb** mint a társadalmi, ezért az értéktörvény hatásából; 2. a monopolium tényéből. Ha hosszabb időszakot szemlélünk, könnyen felismerhető, hogy az első törvény a termelőerők **fejlődését** fejezi ki, egyúttal arra is támaszkodik, miközben a második többé-kevésbé kötődik a fenti értelemben konzervatív tendenciához. Másrészt az értéktörvény, amely a szervezetlen társadalomban

egyben a társadalmi munka elosztásának a törvénye is, bizonyos határt szab a monopolizálódásnak. A termelőerők elosztásának ugyanis objektív korlátja van; ha azt átlépjük, elkerülhetetlenül súlyos válság robban ki. Végül az univerzális „monopólium”, azaz a társadalom teljeskörű szervezettsége a spontán értéktörvényt a gazdaságpolitika tervszerűen tudatos „törvényé”, a termelőerők ésszerű elosztásának törvényévé alakítja át. A dolog tehát sokkal bonyolultabb, mint ahogy azt Preobrazsenszkij elvtárs elképzelt. (B/1/28. old.)

Az elmondottakból kitűnik, hogy Preobrazsenszkij elvtárs álláspontja a munkás-paraszt szövetséget fenyegeti, azt a szövetséget, amelyen az ortodox bolsevizmus egész nézetrendszere nyugodott és nyugszik ma is. Igazán nem nehéz felfogni, hogy abban az időszakban, amikor a munkásosztály van hatalmon, politikai hegemoniája, politikai vezetése nem támaszkodhat szilárd alapokra, ha nem tudja maga alatt a **gazdasági hegemonia** bázisát. Ezt a gazdasági hegemoniát azonban nem lehet másképp megvalósítani, mint az iparnak a paraszti piachoz való hozzáigazításával, e piac fokozatos meghódításával, a mezőgazdasági termelés új módszereinek bevezetésével (. . .), a parasztságnak a szövetkezeti hálózatba történő fokozatos bevonásával és végül – a szocialista felhalmozás növekedésének arányában – az új technikai alapok (villamosítás) lefektetésével. (B/1/28. old.)

Mint láttuk, az eredeti felhalmozás időszakát (Preobrazsenszkij) főként a magángazdaság kizsákmányolásának periódusaként határozta meg. Ez az időszak Preobrazsenszkij elvtárs szerint addig tart, amíg az államgazdaság **„végül tisztán gazdasági szempontból felülmúlja a kapitalizmust”**. Adva van tehát: 1. a folyamat anyagi-gazdasági tartalma; 2. a folyamat történelmi **határai**. Kísérjük meg a fenti kijelentéseket közelebből is szemügyre venni. **Melyik** kapitalizmus felülmúlásáról van tehát szó? (. . .) Azt hihetnénk, ha már Preobrazsenszkij elvtárs egyszer alaptörvényekről, stb. beszél, hogy feltételezhetjük: **magának annak az országnak a kapitalizmusáról** van szó, amelyben a proletariátus már megragadta a hatalmat. Mert akkor ez a „felülmúlás” („a parancsnoki magaslato” meghódítása) elég gyorsan megy. A „kapitalizmus feletti gazdasági túlsúlyunkat” azonban **helytelen politikával el is veszthetjük**. Ez a túlsúly egyelőre biztosított, mert a termelőerők fejlődésének felszálló ágában a **nagyüzemi termelés törvénye** a proletariátus rendelkezésére áll. Ha ez így van, akkor – és ez teljesen nyilvánvaló – nem érvényes az alaptörvénynek az a megfogalmazása, melyet Preobrazsenszkij elvtárs ad. Az a megfogalmazás ugyanis **jóval hosszabb periódussal** számol. Tegyük fel azonban, hogy más, technikailag fejlettebb országok kapitalizmusáról van szó. Akkor viszont tökéletesen világos, hogy az **„eredeti felhalmozás”** összemosisódik az általában vett felhalmozással. Mert például amíg a Szovjetunióban elérjük az amerikai színvonalat, nagyon sok idő fog eltelni. És mindez az **eredeti felhalmozás** rovatában lesz feltüntetve. Az „eredeti” ennél fogva a valóságban permanens lesz. Itt van a kutya elásva. Preobrazsenszkij elvtárs észrevétlenül átváltoztat-

ja az **eredeti** szocialista felhalmozást egyszerű szocialista felhalmozássá. Ezzel párhuzamos a törvény „**eredetiből**” egyszerűvé történő átalakítása. És mindez ahhoz szükséges, hogy annak az időszaknak a politikáját, amelyben az **ipar a parasztság rovására él**, egészen a **villamosításig folytassuk**. (B/1/32–33. old.)

Buharin²:

Az ellenzék gazdasági platformjának kritikája

A proletariátus fő célja a kapitalizmus alatt a társadalom egészének **felforgatása és széthasítása**, ill. az állam **lerombolása**. A proletárdiktatúra alatt azonban fő célkitűzésévé a társadalom egészének **erősítése**, a szakadás **elleni** küzdelem és az állam megszilárdítása válik (mindaddig, amíg meg nem kezdődik annak „elhalása”).

A kapitalizmus idején a proletariátus a dolgok fennálló rendjét támadó **forradalomért** harcol. A proletárdiktatúra alatt a munkásosztály célja a kommunizmus irányába mutató **evolúció**, mert a proletárállamot nem döntik meg, hanem magától „elhal”. A kapitalizmusban a proletariátus a társadalmon belül a **polgárháború** mellett száll síkra. Saját diktatúrája idején, annak megszilárdítása közben viszont a **polgári béke** mellett áll ki, megtorolva annak megsértését.

Ám, ha a **proletárdiktatúra** bizonyos fokú „osztályegyütműködést” rejt is magában, ami az egész társadalom egységét fejezi ki, ez korántsem jelenti az osztályharc megszűnését. Az csak más formát ölt, illetve a kapitalizmusban megismerthez képest teljesen eltérő fejlődési irányban halad. (A kapitalizmusban ugyanis az osztályharc **egyre éleződik**, míg az egész társadalom széthasad, majd teljesen szétesik; ezzel szemben, ha a szocializmushoz sikerrel közelítünk, akkor egy bizonyos ponton megkezdődik az osztályharc „elhalása”. (B/2/27. old.)

Ami a fehérgárdista, burzsoá-nagybirtokos lázadó rétegeket valamint ezek maradványait illeti, velük kapcsolatban a proletárdiktatúra feladata az **elnyomás** és csakis az elnyomás.

A proletariátus és államhatalma azonban másként viszonyul az **új burzsoáziához**, amely az adott társadalmi erőviszonyok mellett társadalmilag szükséges réteg, mely **bizonyos** mértékig, **bizonyos** határok között és **bizonyos** ideig társadalmilag hasznos feladatokat lát el. A velük kialakított viszony távolról sem korlátozódik kizárólag az elnyomásra. A proletariátus **együtt is működik** velük és ezen együttműködésen belül folytatja az osztályharcot. (...) Kezdetben felhasználja a burzsoáziát, bizonyos ponttól kezdve pedig föléje kerekedik. Ez utóbbi főként gazdasági kiszorítás útján történik, párhuzamosan a burzsoázia mellett álló személyek és apparátusok saját embereinkkel, intézményeinkkel

és apparátusainkkal való felváltásával. A magántőkét nem lehet egy mozdulattal elkobozni, egyetlen forradalmi kardcsapással gépiesen lehasítani. Csak gazdasági harc során, állami intézményeink és a szövetkezetek fejlesztésével kerülhetünk föléje. Ezek **szorítják**, ezek **préselik ki** a magántőkét gazdasági eszközökkel pozícióiból, (amennyiben és ahol célszerű, egyidejűleg állami nyomást is alkalmazva), s egyenetlik az utat a tökéletesebb gazdasági formák előtt. Itt az elnyomás is szóba jön, de nem áll a középpontban. Együttműködésről is szó van, osztályharcról is. Ez az osztályharc a szocializmus sikere esetén az osztályellenség és az általa képviselt gazdasági forma kiszorításán és megsemmisítésén alapuló legyőzésébe torkollik. Végül is **kiebrudaljuk** (túléljük) majd a „nepmanokat”. (B/2/27–28. old.)

A proletárdiktatúrában megint más kapcsolat jön létre a **munkásosztály** és a **parasztság** között. Van-e itt elnyomás? Minden bizonnyal van, még ha jóval **kisebb** mértékű is. (Zárójelben megjegyezzük, hogy a proletariátussal szemben is irányulhatnak kényszerintézkedések: néha ugyanis az élcsapat **gyakorol nyomást** saját utóvédjére) Vajon együttműködés is tapasztalható-e? Igen, sőt az előzőeknél összehasonlíthatatlanul **nagyobb mértékű**, miközben ezen osztályok között sokkal **kevesebb** a nézeteltérés és a súrlódás. A fejlődés általános iránya (a szocializmus sikere esetén) itt is bizonyos gazdasági formák és társadalmi osztály-típusok **legyőzése** lesz. De a „**legyőzés**” ez esetben nem kiszorítást vagy megsemmisítést jelent, hanem az egyéni gazdaság és embertípus lassú átformálását. A proletár államhatalom közvetíti az együttműködésnek ezt a formáját is. De továbbra is proletár hatalom marad, mely a parasztságra **támaszkodik** és irányítja azt.

(. . .) A fenti megfontolások nyilvánvalóan sematikusak és ebből a szempontból bizonyos fokig viszonylagosak. Feltételezik például a **szocializmus** irányába tartó fejlődést. Ha erre nem kerül sor (. . .) akkor a munkásosztály és a parasztság bekövetkező szakadása lehetővé teszi a burzsoázia számára, hogy a parasztságot a proletariátus ellen vezesse. (B/2/28–29. old.)

A munkásosztály és a parasztság két külön osztály. A társadalom egészét a proletariátus vezeti, de a gyakorlatban azzal a szándékkal irányítja a parasztságot, hogy azt a saját képére formálja és magához **emelje**. A parasztság koránt-sincs saját „paraszi” létére kárhoztatva. Épp ellenkezőleg: (ha előrehaladunk), „a parasztok a szövetkezet üstjében forrva” egyre inkább feladják majd „individualista trágadombjaikat”.

(. . .) A proletariátusnak és a parasztságnak mint osztályoknak a szembeállítása egy bizonyos ponttól már nem bizonyul jogosnak: a parasztság mind perifériusabbá válik, a fejlődésben egyre inkább lemarad és a szocialista társadalom munkásai ill. általában a dolgozók utóvédjévé alakul. Nyilván ostoba ábrándozás és a marxizmus szentimentális tagadása lenne, ha ezt a **jövőt** most mindenestül a **jelenbe** vinnénk át és megfelelkeznenk a mostani osztályharcról, a munkásosztály és a parasztság közötti súrlódások különféle

formáiról, parasztságon belüli rétegeződésről, stb. De fő perspektívánk szem elől tévesztése ugyancsak a marxizmus-leninizmus meghazudtolása lenne. (B/2/29–30. old.)

A proletár ipar csak akkor játszhat vezető gazdasági szerepet, ha támaszkodik a **paraszti piacra**. A szocialista ipar felhalmozása hosszabb távon elképzelhetetlen a **paraszti gazdaságban folyó felhalmozás nélkül**. Az egyik a másiktól függ. Gazdaságunk alapproblémája éppen az, hogy a népgazdaság e két döntő fele a lehető leggyorsabban **kölcsönösen megtermékenyítse egymást**. Ezért mond csődöt jóelőre minden olyan próbálkozás, amely ezt vagy azt a nagy horderejű gazdasági kérdést mindössze a gazdaság egyik szektorából kiindulva akarja megoldani. A legfontosabb gazdasági problémák ugyanis **elkerülhetetlenül túlmutatnak az ipar határain**. Jóllehet politikánk alapvető, kardinális, döntő kérdéseit a proletariátus oldja meg, ezek mégsem tekinthetők úgymond „proletariátuson belüli” problémáknak. Éppígy a döntő gazdasági kérdések is a városi és falusi gazdaság viszonyában rejlenek. (B/2/30–31. old.)

(. . .) Egyebek között a kereskedelmen keresztül bontakozik ki a szövetség (szmicska), s terjednek a város új gazdasága és a paraszti gazdaság közötti kölcsönhatások. Amikor 1923 őszén a város és falu közti áruforgalom megfelelt, a **szövetség (szmicska) is válságba került**. (. . .) Mit jelentett a város és falu közti „szövetség megszakadása” (razmicska)? Az ipari termékek **magas árait**, az árak és a **belső (paraszti) piac terjedelme** közötti ellentmondást; a pénz elértéktelenedését az árukapcsolatok bővülése mellett, a mind általában az **áruforgalom**, mind pedig a város és a falu közötti forgalom **feltételét** képező pénzkapcsolatok összeomlását, ezzel együtt a **felhalmozás** lehetetlenné válását ill. rendkívüli nehézségeit a paraszti gazdaságban (az **adásvétel** és a **pénzforgalmában** történő felhalmozás lehetetlenségét) – íme a szövetség teljes megszakadásának képe. (B/2/31–32. old.)

Ahelyett, hogy Preobrazsenszkij elvtárs eképp gondolkodna: **mivel** szocialista iparunk fölényben van a kapitalistával szemben, hiszen viszonylag összeforrvá, egységes erőként lép ill. léphet fel, ezért **ki kell használnunk** ezt a körülményt arra, hogy az árukat minden lehető eszközzel **olcsóbbá** tegyük és ezzel csapást mérjünk a magániparosokra és –kereskedőkre; **ehelyett** Preobrazsenszkij elvtárs az alábbi „elméletet” terjeszti elő: minthogy a magántőkés elkülönülten gazdálkodik, konkurrál, lesújt versenytársára, s a vevőt **olcsó** árakkal nyeri meg, és mivel nekünk nem kell az effajta individualizmus, manchesterizmus, stb. ezért **ne adjuk el olcsón**, mert az kapitalista módszer. (. . .) Az ellenzék nemcsak, hogy nem értette meg azt, amit pedig meg kellett volna értenie, hanem ráadásul meg is **makacsolta magát**, amikor a helyes útra akarták őket terelni. A paraszti gazdaság körünkben uralkodó megvetése megakadályozta őket abban, hogy a gazdaságpolitikában felismerjék az **árak csökkentésének** lehetőségét és szükségességét, ami nélkül nem kezdhettünk hozzá az ipar tényleges talpraállításához. (B/2/41. old.)

Preobrazsenszkij elvtárs talán nem hallott arról, hogy a **forgási sebesség** fokozásán nyerni lehet? Talán elfelejtette, hogy a nyereség tömegét növelni lehet, ha az árakat csökkentjük és az eladott áruk **menntiségét** növeljük (vagyis a piacot bővítjük)? (B/2/42. old.)

Termelésünknek a következő úton kell haladnia: a **forgalom** gyorsítása, a piac bővítése, ezen az alapon a **termelés** kiterjesztése, következésképp az ár-csökkentés, a piacbővítés újabb lehetősége, stb. Ez a politika **kötelező érvényű** a számunkra, mert mindenáron szövetségre kell lépünk a parasztsággal. Ez a politika ugyanakkor **megvalósítható is**, mert rendelkezünk azzal az előnnyel, hogy államgazdaságunk viszonylag **tervszerűen** működik. (B/2/42. old.)

Amennyiben kihasználjuk államgazdaságunk **egységes** jellegének minden **előnyét**, és élünk (se nem abszolút, se nem „teljes” se nem tökéletes) tervünk nyújtotta minden lehetőséggel, úgy **ezen** az alapon is csökkentenünk kell az árakat, mind erőteljesebben gyorsítva az áruforgalmat, egyre intenzívebben hasznosítva a tőkés, és mind jobban erősítve a város és falu közötti gazdasági kölcsönhatásokat, ily módon az állami ipar fejlesztésével egyidejűleg sokszorososan megszilárdítva a munkásosztály és a parasztság szövetségét. Meg kell értenünk, hogy „kincstári” tulajdonban lévő gyárainknak és üzemeknek a a legcsekélyebb mértékben sem kell megszenvetnük a polgári állam „kincstári üzemének” hajdani bürokratizmusát, illetve képviselniük a termelőerők fejlődését korlátozó tendenciákat, mint a **monopolkapitalizmus** idején. (B/2/46. old.)

Az áruforgalom bővülése a maga részéről lehetővé teszi a pénzkibocsátás fokozását anélkül, hogy a valuta „keménységét” veszélyeztetnénk. Ezzel együtt változások mennek végbe a gazdasági szervezet minden pórúszában. Az **ipar** területén lehetségessé válik az önköltség és a nyereség kalkulációja, valamint vállalati mérlegek, költségelőirányzatok és termelési programok felállítása. Az árfolyam-vesztések megszűnnek, újra mód nyílik valódi gazdasági irányvételre. Rendben folyósítják a béreket és a munkások többé nem fizetnek rá az árfolyamváltozásokra. A **mezőgazdasági termelésben** éppúgy lehetővé válik minden termelési tényező számbavétele és érezhetővé a termelés növelésére való ösztönzés, mivel a fél-naturális parasztagazdaságok számára mód nyílik árutermelésük bővítésére. A parasztság megszabadul az emissziós adótól. A **forgalmi** szférában híd épül a város és a falu között. Először adódik alkalom normális **hitelnyújtásra** minden formában. A **bankok** is felújíthatják tevékenységüket, sőt magántőkés befektetéseket is igénybe vehetnek. Megteremtődnek a **parasztság** majdani befektetéseinek, ill. a proletárállam irányítása alatt álló felhalmozási folyamat felgyorsításának alapjai. Végül, **állami költségvetésünk** is egyensúlyba kerül.

(. . .) Költségvetésünk sajátos felépítése folytán egyszersmind a népgazdaság központi könyvitelének egy fajtáját is alkotja. **Addig**, amíg egyensúly-

ba nem hoztuk az állami költségvetést (amit pedig nem érhattünk el a pénz-reform végrehajtása nélkül), még az általunk használt feltételes értelemben sem volt érdemes valódi terven törni a fejünket. Mert bármilyen termelési programokat fogadtunk is el, bármily „összhangban” kapcsolódtak is ezek egymáshoz, szükségképp a „levegőben kellett lógniuk”, mivel meghíúsította őket a pénzügyi rendszer spontán összeomlása. Ily módon – szemben az ellenzékkel – a **parasztssággal kialakított szövetségünknek köszönhetően egyúttal a tervgazdaság irányába is tettünk egy újabb lépést.** (B/2/50–51. old.)

Kétségtelen, hogy az államkincstárnak bizonyos mértékig el kell tartania az ipart. Ám mégha el is vonatkoztatunk attól a kérdéstől, hogy **mekkora is legyen ez a mérték**, továbbra sem lezárt az **iparpolitikánk** alapvető tartalmáról folytatott vita. A szocialista felhalmozás **két útja** áll előttünk: egy ellenzéki és egy ortodox. (. . .) Ezek a „módszerek” egyúttal két **politikai irányvonalat** is tükröznek. Elmondható, hogy:

1. Az ellenzék általában a termékek magas nyereséghányada mellett száll síkra; a KB ezzel szemben a termékegységre eső minimális nyereségért áll ki, ami a piacot bővítve egészében nagyobb nyereségtömeget eredményez.
2. Ugyanez a következőképp is megfogalmazható: az ellenzék a monopolista szupernyereségekbe veti reményét, miközben a KB alacsony árakról és a paraszti piac felfevőképességének fokozásáról gondoskodik.
3. Megint másként: az ellenzék politikájának súlypontja, mondhatni, az államgazdaság monopolista védelme, ahelyett, hogy az összes gazdasági tényező mozgósítására, a technikai korszerűsítésre és a termelőerők fejlesztésére helyezné a hangsúlyt, amint azt a KB álláspontja teszi.
4. A pénzügyek terén az ellenzék állami támogatást javasol, míg a KB a bankhitelekre való áttérést állítja középpontba.
5. Az ellenzék arra tesz, hogy az ipar a magas árak segítségével **gyors ütemben** óriási összegekhez juthat, a KB viszont a gazdasági tényezők **mozgósítására, a forgási sebesség növelésére** és az intenzív tőkehasznosításra.

Ezek az múlt évi vitában egymással szembenálló két „iparpolitika” közti eltérések. Sokszor megállapították már, hogy az ellenzék a magas nyereségek és a szocialista felhalmozás gyors üteme mellett áll ki, míg a KB minimális nyereségre és lassú szocialista felhalmozásra szavaz. Ezeknek a közkeletű megfogalmazásoknak az a hibájuk, hogy egyidejűleg igazak és hamisak is: valójában **vulgárisak**, mert nem a dolog lényegét fejezik ki, hanem megrekednek a jelenségek felszínén (. . .) A KB nem általában a minimális nyereség, hanem a **termékegységre jutó minimális nyereség** elve mellett szállt síkra. A KB nem általában a lassú szocialista felhalmozást helyeselte, hanem arra törekedett, hogy **ne szakadjunk el a paraszti gazdaságtól és végeredményben gyorsabb, maximálisan gyors felhalmozási ütemet** érjünk el.

Az emberek gyakran nem adnak számot maguknak arról, hogy ezt a feladatot korántsem lehet a tőke egyszeri körforgásának nézőpontjából szemlélni, hanem itt több évről és a körforgások egész láncolatáról van szó, ahol a társadalmi tőkének vagy az állami ipar ösztőkéjének egyszeri körforgása mindössze egyetlen láncszemet jelent. Gyakran azt sem értik meg, hogy a tőke forgási ideje (. . .) nem valami meghatározott, előre adott és mindörökké megállapított nagyság. E körülmények meg nem értése vezet azután a szocialista felhalmozás úgymond **optimumának** elérését célzó intézkedésekről kialakult tökéletesen helytelen felfogásokhoz. **Amennyiben** magas monopolárak segítségével jutunk nagy nyereséghez és egyidejűleg csökkentjük a belső piac felvevőképességét vagy fékezzük annak bővülését; **amennyiben** ily módon hátráltatjuk a tőke körforgásának felgyorsulását vagy egyenesen lelassítjuk azt (. . .); **amennyiben** ennél fogva csökkentjük azt az energiát, amelyet a technikai korszerűsítésre és az önköltség-csökkentés különféle módjainak felkutatására fordítunk, úgy – zsebeljük be bármennyit is gazdasági akciónk kezdeti szakaszában – **végeredményben rajtavesztünk, mert a felhalmozás üteme kérlelhetetlenül lankadni fog.** És megfordítva, ha termékegységenként ugyan kevesebbet söprünk be, de ezzel évről-évre bővítjük a paraszti piac terjedelmét, ami a ga részéről visszahat a termelésre; ha kisebb nyereségek mellett ugyanakkor minden lehető módon gyorsítjuk a tőke körforgását a „termelési” és a „forgalmi idő” lerövidítésével; ha ezen az úton fokozzuk a város és a falu, az állami ipar és a mezőgazdaság, a szocialista ipar és a paraszti gazdaság kölcsönhatását; akkor, még ha a folyamat kezdetben lassúbb is, bőségesen elérjük és **messze magunk mögött hagyva** túlszárnyaljuk azt a felhalmozási ütemet, melyet gazdaságpolitikánk első („ellenzéki”) változata jósol. (B/2/51–52. old.)

*Preobrazsenszkij:*¹

Még egyszer a szocialista felhalmozásról

Az államgazdaság fejlődéstörvényeinek elemzését (melynél átmenetileg el kell vonatkoztatni a magángazdaság gazdasági és politikai szembenállásától) és az ebből adódó következtetéseket Buharin elvtárs összekeveri a proletár-állam tényleges gazdaságpolitikájával, így eközben érthetően különösebb fáradság nélkül „bukkan” ellentmondásokra. (P/1/211. old.)

(Az eredeti szocialista felhalmozás) törvényének megfogalmazásakor (. . .) azt fejtegettem, hogy a szocialista forradalmat követően a kapitalista országokban a győztes proletáriátusnak csökkentenie kell a csere egyenlőtlenségét azokkal az országokkal, amelyek korábban a tőkés állam gyarmatai voltak, s amelyekkel a kapcsolatokat új alapokra kell helyezni. Azaz (. . .) meg fog szűnni az egyenlőtlen csere, amennyiben az a kapitalista gyarmati kizsák-

mányolás rendszeréből adódott, ám megmarad, amennyiben a szocializmus és az őt megelőző gazdasági formák általános viszonyával volt kapcsolatos. Más szóval, nem a paraszti gazdaság kerül gyarmati helyzetbe, hanem a gyarmatok jutnak a paraszti és általában a kispolgári gazdaság állapotába, mivel gazdasági szerkezetük azonos jellegű, vagyis gazdaságilag elmaradott. Buharin elvtárs maga is érzi, hogy nálam a volt gyarmatokról van szó, (. . .), de ahelyett, hogy egyszerűen rámutatna arra, hogy ezt a szót be kell iktatni a szövegbe, erkölcsi felháborodásban tör ki . . . (P/1/213–214. old.)

(Az eredeti szocialista felhalmozásról írott) tanulmányomban a szocializmus előtti formáknak a szocialista gazdasági rendszer által történő kizsákmányolásáról beszéltem. Ha Buharin elvtársnak sikerül egy más kifejezést kiötlennie — ebben ő mindig is nagy mesternek bizonyult —, nem lesz semmi ellenvetésem, amennyiben az új terminus tükrözni fogja a dolog lényegét. Azt tudniillik, hogy a javak szocialista és magángazdaság között folyó cseréjének mérlege (ami nem egyenlő e rendszerek kereskedelmi cseréjének mérlegével) a szocialista gazdaság oldalán mutat aktivumot és nem fordítva. Csak megjegyzem, hogy ha a „kizsákmányolás” kifejezést az osztályviszonyok területtől a gazdasági rendszerek kapcsolatair visszük át, ez aligha olyan helytelen, mint ahogy Buharin elvtárs számára tűnik. Hiszen a szocialista forma, amely bizonyos fejlődési szintet elérve a kommunistába megy át, épp arra törekszik, hogy megörökítse magát, ám ezt nem a szocializmus előtti gazdasági formák kiterjesztésével, hanem hatókörük szűkítésével éri el. Tökéletesen értem Buharin elvtársnak azokat a politikai megfontolásait, melyek alapján oly elszántan üldözi a szóban forgó kifejezést. Tudományos szempontból azonban ellenvetései nem lényegeseek. Inkább emlékeztetnek arra a narodnyik felbuzdulásra, amely a „kispolgárság” tudományos marxista terminusa és annak a parasztságra való alkalmazása ellen irányult. (P/1/214–215. old.)

Tanulmányomban szóltam ugyan a szocializmus előtti formáknak a szocialista gazdasági forma által történő kizsákmányolásáról, de sehol, egyetlen alkalommal sem beszéltem a parasztság proletáriátus általi kizsákmányolásáról. Ezt tudatosan tettem, mert a kistermelésnek a szocializmus általi kizsákmányolása korántsem feltételezi szükségképpen azt, hogy a proletáriátus is kizsákmányolja a kistermelőket. (. . .) Buharin elvtársnak ugyanakkor nincs ellenére, ha az államgazdaság aktív mérleget ér el; sőt azzal is egyetért, hogy az értéktöbblet a munkásosztályhoz, mint osztályhoz áramoljék, vagyis ennélfogva nem csupán az államgazdaság rendszerébe, hanem annak fogyasztói költségvetésébe is, ami az én véleményem szerint egyáltalán nem szükségszerű. (P/1/216. old.)

Mégegyszer szeretném hangsúlyozni, hog, én egyáltalán nem foglalkozom azzal, hogy a munkásállamnak milyen valódi eredményeket kell tennie a parasztsággal fenntartott kapcsolataiban. Ez teljesen más kérdés, s tanulmányomban nem térek ki rá. (P/1/127. old.)

A „munkás-paraszt szövetség” kifejezés egyszerű ismételtetése, annak elemzése nélkül, hogy miként festenek a kérdéses osztályok által képviselt gazdaság-rendszerek tényleges kapcsolatai, csak erősíti a leninizmus parasztkérdésében elfoglalt álláspontjának vulgáris, szüklátókörű, kispolgári értelmezését, melyhez ösztönösen vonzódnak a szovjet társadalomnak azok a csoportjai, amelyek az ország százmilliók paraszti tömegeinek nyomását közvetítik. (P/1/217. old.)

Tanulmányomban egyhelyütt azt írom, hogy a szocialista gazdasági forma nem élhet békésen egymás mellett magán-árutermelő környezetével. (. . .) A „bekebelezés” szó az adott szövegösszefüggésben rokonértelmű az egyik rendszernek a másik fölött aratott győzelmével. (. . .) E felfogást csapán abban az esetben érhetik jogos ellenvetések, ha abból indulunk ki, hogy nálunk a két rendszer harca befejeződött. Éspedig úgy, hogy egyensúlyba kerültek egymással, miután a gazdaságban sikerült békésen felosztani a „befolyási övezeteket” a szocializmus és az árugazdaság között és mindkét rendszer oly módon fejlődik, hogy tiszteletben tartja a másik felségterületét. (P/1/218. old.)

Buharin elvtárs belekapaszkodik a „bekebelezés” szóba, nem a lényegi vita kedvéért — mert miről is lehetne itt vitatkozni —, hanem azért, hogy a bekebelezés egy konkrét tervét tulajdonítsa nekem. Nevezetesen a proletariátus „saját” **mezőgazdaságának**, vagyis a szovhozoknak a fejlesztését, amelyeknek a proletariátus falura kifejtett általános nyomása közepette „be kell majd kebelezniünk” a paraszti gazdaságot. (. . .) Tanulmányomban én egyetlen szót sem szoltam országunk proletár mezőgazdaságáról. (. . .) A proletariátus „saját mezőgazdasága” nálam csak a fejlett ipari országokkal összefüggésben kerül szóba, amikor a proletariátus ottani győzelmét követően a mostani nagytőkés mezőgazdaság szocialistává alakul át. (. . .) Magam részéről baráti alapon igen sajnálom Buharin elvtársat, mert ha nem lett volna végszükségben, nem folytatomodott volna ilyen vitafohászhoz. Ugy gondolom, hogy majd egy más alkalommal, ha majd nem kötik bizonyos politikai feladatok, mikor velem polemizál, számára is érdekesebb lenne a lényeget érintő vitát folytatni. (P/1/219–220. old.)

Ezzel kapcsolatban meglehetősen gazdag tapasztalaink vannak az utóbbi évekből, melyek egészen mást mutatnak. (. . .)

Kezdjük azokkal az ipari növényekkel és nyersanyagokkal, ahol az állam monopolista, vagy legalábbis fő vásárló. Ilyen a gyapot, a len, a kender, az olajos magvak, a cukorrépa stb. A gyapotbizottság és a len felvásárlásával foglalkozó szervezetek tevékenysége is érdekes kísérleti bizonyítékát nyújtja annak, milyen komoly hatást gyakorolhat a magánpiacra, ezen keresztül pedig az egész kistermelésre az állami ipar, ha fő vásárlóként mint egységes gazdasági szervezet lép fel. Nem annyira a piac diktálja itt az államnak az árakat, mint inkább fordítva. Ismeretes, hogy a gyapotárakat a mai napig nem Taskentben a szabadpiacon állapítják meg, hanem Moszkvában az állam gazdasági terve-

zéssel foglalkozó szerveinél. Eddig az állam által megállapított áraknál nem jelentkeztek zavaró körülmények, pedig ezek az árak mindig is jónéhány százalékkal alacsonyabbak voltak, mint a világpiaciak.

(. . .) Miként érvényesül itt az értéktörvény? Mindenekelőtt úgy, hogy a felvásárlási árak állami tervezése az értéktörvény által felállított maximum- és minimum-korlátba ütközik. A maximum-korlátot a világpiaci átlagár jelenti, amennyiben olyan exportnövényekről van szó, mint a len és a kender, vagy olyan importcikkekről, mint a gyapot, a finomgyapjú, stb. Az állam számára értelmetlen például belföldön a világpiaci árnál magasabban megvásárolni a gyapotot, hacsak a korlátozott importlehetőségek, a valutahiány nem kényszerítik erre. Ugyanígy nem vehet az állam lent sem saját lenipara és az export céljaira olyan árakon, amelyek a szállítási és egyéb költségekkel együtt meghaladják az európai piacok eladási árait.

(. . .) A minimum-korlátot az adott kultúrának a többi mezőgazdasági kultúrához viszonyított munkaráfordításai és jövedelmezősége határozza meg. Ha az állam olyan alacsony árat állapít meg a lenre, hogy a lentermelő kormányzóságok parasztsága számára előnyösebb lesz a lent gabonával felváltani, ha az alacsony cukorrépa- és gyapotárak következtében e kultúrák rovására növekszik a búza vetésterülete, stb., akkor érzékelhetővé válik ez a korlát.

(. . .) Most nézzük meg, hogyan érvényesül az adott esetben a szocialista felhalmozás törvénye, miként korlátozza az értéktörvényt, illetve, ha úgy tesszük, hogyan korlátozza őt az értéktörvény. (. . .) Az árpolitikában az állami tervezés számára (. . .) igen tág tér nyílik itt a manőverezésre, valószínűleg legalább 30–40% a világpiaci árártól lefelé. Az állam a felvásárlási árakat olyan szinten tartja, mely elegendő az adott termelési ág bővítéséhez, de alacsonyabb annál, ami a külföldi és hazai felvásárlók szabadversenye esetén alakult volna ki, ha iparunk nem állami, hanem magánkézben lenne, következésképp nem lépne fel szervezeten a nyersanyagpiacon. (. . .) Amikor az állam a szervezett felvásárlási rendszer segítségével az árakat meghatározott szinten tartja, sőt, dacára a kínálatot meghaladó keresletnövekedésnek, még csökkenti is, (. . .) kíváló példáját látjuk annak, hogy miként korlátozza a tervszerűség az értéktörvényt, az adott esetben az eredeti szocialista felhalmozás törvényének képében. Ugyanakkor e példa segítségével láthatjuk azt is, milyen értelemben beszélhetünk itt törvényről. Amíg a tőkés társadalomban az értéktörvény csak mint a spontán módon összeütköző folyamatok, mint a nyomások és taszítások eredője tör utat magának, addig az adott esetben az állam a taszító hatást előrelátva elkerüli az összeütközést. Ugyanakkor tudatosan korlátozza felhalmozási ütemét, bizonyos határok közt tartva az árak növekedését éppúgy, mint kényszerű csökkentésüket. Az árutermelés spontán törvénye, az értéktörvény a teljesen kifejlődött tervgazdaság könyvvitelével állítható szembe, ahol az értéktörvény hatását felváltja a **termékek** (és nem áruk) termelésének és elosztásának a szocialista statisztika segítségével folyó tudatos kalkulációja. Egészen

más a helyzet a tervszerű termelésért folytatott **harc**, az értéktörvény megzabolázásának, korlátozásának időszakában. A tervgazdálkodásért indított küzdelem elsősorban az államgazdaság anyagi eszközeinek olyan felhalmozásáért folyik, amely lehetővé teszi az új termelési viszonyoknak a régiek rovására történő fejlődését. Ezt a felhalmozást korlátozza a még létező értéktörvény, következésképp ki van téve spontán hatásoknak. Ebből a szempontból az eredeti szocialista felhalmozás törvénye lesz az a forma, amelyben

Preobrazsenszkij a baloldali opposzió körében
Állnak: Rakovszkij, Drobnisz, Beloborodov, Szeznovszkij;
ülnek: Radek, Trockij, Boguszlavszkij és Preobrazsenszkij

a szervezetlen gazdaság spontán törvényszerűségei dialektikus módon a gazdasági egyensúly elérésének új típusává alakulnak át. Ez az egyensúly már tudatos előrelátással és a gazdasági szükségszerűségek gyakorlati számbavételével valósul meg. Törvény-e ez vajon a szó általánosan elfogadott értelmében? Sokkal inkább az, mint nem, ha az ország gazdaságát teljes egészében tekintjük és nem csupán legszervezettebb részét vizsgáljuk. Egyébiránt ugyanilyen kettősséggel, hasonlóan ellentmondásos fejlődéssel találjuk szemben magunkat a tőkés gazdaság minden egyes kategóriájánál, melyet gazdasági rendszerünk talaján elemzünk.

A paraszti gazdaságokban termelt ipari nyersanyagok kérdését lezárva még valamit meg kell említenünk. Az ipari nyersanyagok piacának meghódításában

egyre nagyobb szerepet kezd már játszani az állami hitelek, a felvásárlók által adott előlegek rendszere. Ez a rendszer, mely kapitalista viszonyok közt is ismert, nálunk a legnagyobb mértékben korlátozza majd az értéktörvény hatását, mivel az előlegeket nem az egymással konkurráló nyersanyag-felvásárlók adják, hanem az egységes, szervezett államgazdaság. Továbbá teljesen nyilvánvaló, hogy az állam, mint fő felvásárló által követett árpolitika igen komoly hatást gyakorolhat a termelőerők elosztására is a paraszti gazdaságban: ösztönözheti egyes kultúrák termesztését a többiek rovására, és érvényesítheti a tervezés bizonyos elemeit a kultúrák területi elosztásában is. A tervszerű árrendszer az ipar paraszti gazdaságra gyakorolt hatásának hathatós eszközévé válik. Minél gyorsabban növekszik iparunk, gazdaságilag annál erősebben köti magához a paraszti nyersanyagtermelést, s veti alá azt a szocialista tervnek. Az ár az árugazdaság kategóriájából, az értéktörvény függvényéből itt is a város és a falu közti csere szocialista kalkulációjának valamilyen átmeneti eszközévé alakul át, habár a parasztgazdaság áruja, melyért az állam kemény árat fizet, a termelés területén még nem indult el az áruból termékké válás útján.

(. . .) Az olyan nyersanyagok felvásárlásánál, amelyeket a magántermelők is nagy mennyiségben szereznek be, vagy magában a paraszti gazdaságban is feldolgoznak, az állam szabályozó szerepe jóval kisebb, az értéktörvény hatása pedig sokkal erősebb. Az állami küszöbárakat itt a magánfelvásárlók lépten-nyomon áthágják, ami az államot vagy a küszöbök megváltoztatására, vagy a felvásárlás beszüntetésére készteti. Ez utóbbi azzal a veszéllyel jár, hogy az állami vállalatok esetleg nyersanyag nélkül maradnak. A felvásárlási árak ingadozása szükségszerűen visszatükröződik a késztermékek árkalkulációjában, szűkítve az állami tervezés lehetőségeit. Emellett, ha mondjuk, a nyers gyapjú ára nem bizonyul jövedelmezőnek, akkor a parasztság több nemezcsizmát, házi szövésű posztót, stb. fog előállítani. Az értéktörvény ily módon erről az oldalról is nyomást gyakorol az állami szektor megfelelő ágazataira. Hatását csak úgy lehet gyengíteni, ha bővül és olcsóbb lesz e szektor termelése, ami erősíti az államnak mint fő felvásárlónak a befolyását és csökkenti a paraszti nyersanyagfeldolgozás jövedelmezőségét. A dolgok ilyen alakulása azonban magától értetődően teljes mértékben attól függ, hogy az eredeti szocialista felhalmozás a többi területen milyen sikereket ért el.

Térjünk most át a termelési eszközök termeléséről és felvásárlásáról a fogyasztási cikkek gyártására. Teljesen nyilvánvaló, hogy az értékkönyv befolyása itt összességében sokkal nagyobb, mint a termelési eszközök termelésénél. Egyelőre, akárcsak korábban, vonatkoztassunk el (. . .) a munkapiactól (feltételelesen használjuk ezt a kifejezést), és kövessük nyomon az értéktörvény hatását a másik irányból. Vizsgálódásunk szempontjából a fogyasztási cikkek gyártása a termelési eszközök termeléséhez viszonyítva a következő jellegzetességeket mutatja:

1. a magángazdaság erősebb konkurenciája a termelésben és az értékesítésben;
2. az értéktörvény nagyobb hatása a nyersanyagárak ingadozásain keresztül;
3. Az állami termelés komolyabb és közvetlenebb függése a magángazdaság fizetőképes keresletétől;
4. a kereslet és kínálat nagyobb befolyása a kiskereskedelmi árakra.

Ami a magángazdaság versenyét illeti a termelésben és az értékesítésben, ez a termelési ágak egyszerű felsorolásából is kitűnik. Lásd élelmiszeripar a magánkézben lévő sütőipar, húsfeldolgozás, halászat és halfeldolgozás, cukrászat, sőt a falusi zúgpálinkafőzés nagy arányával. Ezek mind olyan területek, amelyek nem követelnek sok felszerelést és nagy forgótőkét, ahol gyors a tőke megtérülése és amelyek a leginkább hozzáférhetőek a kistermelés és a kistőke számára. Vannak itt olyan hatalmas állami monopóliumok is, mint a cukoripar, de mindjárt ott van mellette a malomipar, ahol épp ellenkezőleg a magántermelés dominál. Ugyanígy óriási szerepe van a kistermelésnek a bőr, a gyapjú, a fa, a kender feldolgozásában és a ruhaiparban is. Az államgazdaság legnagyobb ágazata, a textilipar ugyancsak szembetalálja magát a kistermelés jelentős konkurenciájával. (. . .)

A fogyasztási cikkek állami termelése mindemellett azért is ki van téve az értéktörvény hatásának, mert az állam a nyersanyagot vagy belföldről, a magánszektorból kapja, vagy nagy mennyiségben külföldről hozza be. Arról már volt szó, hogy mi a helyzet a belföldi felvásárlás dolgában. Itt az értéktörvény működését erősen korlátozza az állami szektor szervezettsége. Ami pedig a behozott nyersanyagokat illeti, az import részabadíja a világpiaci értéktörvény hullámaait az állami iparra és a gyapot, a finomgyapjú, a kaucsuk stb. világpiaci áráról függően bizonyos határok közt megváltoztatja a termelés kalkulációját. Ezen a területen a világpiaci hatások csak a hazai nyersanyagtermelés fejlesztésével mérsékelhetők.

(. . .) A magángazdaságtól való függőség harmadik típusa az állami szektoron kívüli fizetőképes kereslettel való függés. (. . .) Ha az állami termékek árai túl magasak, akkor ez vagy a vételtől való tartózkodáshoz vezet, növelve egy sor termék otthoni előállítását, (. . .) vagy a vásárlók sztrájkjához. Az első eset épp a fogyasztási cikkek termelésénél valószínűbb. A parasztság képtelen saját maga ekét gyártani, ezért, ha az drága, inkább a végsőig kihasználja vagy megjavítja a régit. A fogyasztási cikkek (ruházat, cipő, élelmiszerek) termelésében azonban sokkal több alkalma nyílik arra, hogy elszakadjon az állami ipar hátországától. Ugyanakkor (. . .) ez az elszakadás csak az iparcikkek igen magas önköltsége esetén következik be, s annál kevésbé valószínű, minél inkább meghaladja a nagyipari munkatermelékenység a háziipar termelékenységét.

(. . .) Másépp nyilvánul meg az értéktörvény hatása áruhiány (tovarnij golod) esetén. A jelenlegi áruhiány, azaz az ipari áruk hiánya, nagy általánosságban az ország ipari termelése és fizetőképes kereslete között mutatkozó aránytalanság következménye. Szabadverseny mellett ez az aránytalanság normális

úton szűnne meg, azaz úgy, hogy először nőnének az árak a hiányágazatokban, következésképp emelkedne az ezekbe az ágazatokba befektetett tőke profitja is, ami azonnal kiváltaná új tőkék ideáramlását, új beruházásokat eredményezne, végső soron pedig a termelés bővülését a fizetőképes keresletnek megfelelő, esetleg annál nagyobb mértékben. Ily módon megszűnne az áruhiány, az ár-emelkedés pedig, miután betöltötte szerepét a termelőerők újraelosztásában, véget érne. A probléma az elmondottakon kívül, illetve azokkal együtt más módon is megoldható, például külföldi áruk behozatalának bővítésével, amennyiben a vámtételek ezt lehetővé teszik.

(. . .) Ezzel szemben, ha az ipar 80%-a állami tulajdonban van, az aránytalanság felszámolása, amennyiben kizárjuk az import fokozását, csak úgy lehetséges, ha az állami termelést tervszerűen a megnövekedett kereslet szintjére bővítjük. Az ár-emelkedés csupán elvétve és igen szerény mértékben vezethet az áruhiány által érintett termelési ágakban a kuszár- és kézművesipar bővüléséhez. Az áruhiány figyelmeztető jel az állami iparirányításnak. Az arányosság helyreállításának követelményét fejezi ki, melyért az ország egész gazdasági szervezete kiált. Tételezzük fel azonban, hogy az adott vagy az előző év hibás gazdaságpolitikája nyomán, melynek következményei egy évvel később nyilvánulnak meg, esetleg az új tőkék és az import szűkössége miatt az állam nem bővíti a termelést a fizetőképes kereslet növekedésével összhangban. Mi történik ebben az esetben? Egyrészt az egész magánkereskedelemben meredeken emelkedni fognak a kiskereskedelmi árak azokban az ágakban, melyeket erősen sújt az áruhiány. (. . .) Másrészt a fogyasztási szövetkezetek a piaci ösztönösség nyomásának engedelmessé válva szükségképp a legkisebb ellenállás vonalán fognak haladni, vagyis túllépik az állami nagykereskedelmi árak arányában megállapított kiskereskedelmi árrést. Az értéktörvény ezen a ponton is át fogja törni az állam szilárd, tervszerű árainak politikáját. Ha pedig csökkentenénk a termelői árakat az áruhiány által komolyan sújtott termelési ágak trösztjeinél, ez sem járna semmilyen pozitív hatással: nem mérsékelné a kiskereskedelmi árakat, tehát gyakorlatilag teljesen értelmetlen lenne, s a közgazdasági elméletben való járatlanságunkról tanúskodna.

Nagyjában és egészében, akárcsak gyakorlatilag 1925-ben, az értéktörvény végig nem vitt és ezért teljesen torz és kiforgatott hatásával lenne dolgunk, mivel ez a törvény képes ugyan arra, hogy előidézze a kiskereskedelmi árak növekedését, de erőtlen akkor, ha a növekvő árakat a gyorsabb ütemű iparosítás érdekében az ország termelőerőinek újraelosztására kell felhasználni. Fiziológiai hasonlattal élve az értéktörvény késleltetett reflexe ez, mely az elosztás területéről nem terjed át a termelési szférára. A kereskedelmi magántőke százmilliókat söpör be, ám a termelésre ez alig van hatással. A magántőke fokozott felhalmozása, mondhatni egyenesen arányos a megcsonkított értéktörvény hatóerejével.

Ez a tény szintén klasszikus példája annak, (. . .) hogy milyen gazdasági kö-

vetkezményekkel járhat az a helyzet, amikor az egyik alaptörvényt, adott esetben az értéktörvényt megbénítják, illetve pontosabban szólva félig likvidálják, az értéktörvényt történelmileg felváltó másik törvény hatása pedig ilyen vagy olyan okok miatt még nem bontakozhat ki ugyanolyan mértékben és ütemben, mint ahogy az értéktörvényt kiiktatták. Teljesen nyilvánvaló, hogy ha az ipar eredeti szocialista felhalmozása (. . .) megfelelt volna a kollektivizált ipar, valamint a gazdaság vele szemben támasztott igényei színvonalának, (. . .) akkor az áruhiány nem következett volna be, s az értéktörvény késleltetett reflexe nyomán nem kerültek volna tíz-, ha nem százmilliók a tőkés felhalmozás perselyébe.

(. . .) Láttuk, hogy az értéktörvény (. . .) a legkisebb hatást a termelési eszközök gyártására gyakorolja, amikor az állam monopol-termelő egyszersmind monopolista megrendelő is. Ez pedig azt jelenti, hogy a nehézipar államgazdaságunk legszocialistább láncszeme, ahol a piaci viszonyok felváltása a szilárd, tervszerű megrendelések és a stabil árak rendszerével az egységes állami szektor szervezetén belül a legmesszebb haladt előre. Az államgazdaságban itt alakultak át leginkább az árak az erőforrások tervszerű elosztásává és leginkább itt vált az áru terméké. A fogyasztási cikkek állami gyártásában már sokkal jelentősebb az értéktörvény hatása. Éspedig annál nagyobb, minél kevésbé monopolista az állami ipar és minél nagyobb szerepet játszanak a termékek önköltségének számításában a kistermelésnek azokban az ágaiban előállított nyersanyagok, amelyek a leginkább ki vannak téve a spontán piaci viszonyok hatásának. Végül, áttérve a magángazdaságra, azaz mindenekelőtt a paraszti gazdaságra, az értéktörvényt a szocialista felhalmozás törvénye leginkább a nagyipar számára a parasztság által előállított termelési eszközök esetében, azaz a döntő mértékben az állam által felvásárolt ipari nyersanyagok termelésében korlátozza.

Végezetül (. . .) nézzük meg a parasztgazdaságokban termelt, de az állam által felvásárolt fogyasztási cikkek, majd pedig a parasztok közötti csere esetét. (. . .) Teljesen nyilvánvaló, hogy a gabonatermesztésben és az állattenyésztésben (. . .) a szovhozok termelésének elenyészően kis részaránya mellett, az állam nem képes a fogyasztási cikkek piacára a termelés oldaláról hatást gyakorolni. (. . .) Ilyen körülmények között szabályozás általában csupán a csere- és a hitelszférában képzelhető el. Az állam befolyása a paraszti gazdaságra a hitelrendszeren keresztül ma még olyan kicsi, hogy erről a szabályozási eszközről aligha érdemes beszélni. Marad tehát a csereszféra. Itt az állam szervezett tömegfelvásárló a belső városi fogyasztás számára és monopolista a gabona, a vaj és az egyéb élelmiszerek külkereskedelmében. (. . .) Manőverezési szabadsága ugyanakkor az árpolitikában korlátozottabb, mint a tömeges csere bármely más területén. Az első korlátot a gabona világpiaca jelenti. A világpiaci gabonaárak mindössze csekély mértékben függenek a mi Vnyestorgunktól, mivel a világpiacon eladott hatalmas gabonamennyiségnek egyelőre csak igen

szerény százalékát szállítjuk mi. A gabonafélék világpiaci áringadozása külső, tőlünk majdnem teljesen független, objektív erőként gyakorol nyomást politikánkra. Másrészt a belső gabonapiac is igen csekély mértékben áll befolyásunk alatt, mivel az árugabona jelentős hányada magának a paraszti gabonakeresletnek a fedezésére szolgál, illetve a városi piacnak az állami felvásárlás mellett létező szervezetlen részére kerül. Végül figyelembe kell venni azt az igen fontos tényt is, hogy parasztságunk az adóterhek háború előtti szinthez képest bekövetkezett nagyarányú csökkenése, valamint a földesúri földbérllet felszámolása következtében sokkal kisebb mértékben szorul rá a **kényszereladásra**, mint a háború előtt. Ez tágabb lehetőséget nyújt a parasztságnak a gabonafeleslegekkel való manőverezésre: a paraszt nagyobb gabonakészletet halmozhat fel, növelheti saját fogyasztását is, de ami a **legfőbb, többet etethet meg** a háziállatokkal takarmányként. Az állattenyésztés, ezen belül az árutermelő jellegű állattartás kiterjesztésére kínálkozó lehetőségek mérséklük a parasztság függőségét az állam stabil felvásárlási áraitól. Itt sem kell azonban túlértékelni és általánosítani azokat a szezonális jelenségeket, amelyek a helyreállítási időszak egyes éveit jellemzik. A fejlődés tartósan ható tendenciái úgyszintén figyelembe veendőek. Biztonsági tartalékokat csak bizonyos határig lehet felhalmozni. A gabonafeleslegnek az állattenyésztés bővítésére való felhasználása ugyancsak bizonyos korlátokba ütközik, mivel a belső piac, például a húse viszonylag lassan tágul, a külsőt pedig még nagy munkával és hatalmas tőkeárfordításokkal (hűtőházak, húsüzemek stb.) kell meghódítani. A vizsgált területen az alapvető tendencia nem az állam szabályozó szerepének csökkenése, hanem annak növekedése, ha a paraszti gazdaság fejlődik. Valójában minél gyorsabban fog nőni a parasztgazdaságokban a fogyasztási cikkek árúként értékesíthető feleslege, annál nagyobb szerepet fog játszani a felvásárlás terén az állam, a paraszti termékek külső piacokon való elhelyezésének monopolistája. Az állam manőverezési lehetősége a maximumot jelentő világpiaci árak és a minimum-korlát között egyre nagyobb, ezzel együtt nő a paraszti árugazdaság általános függősége is az államtól. Itt ugyan az állam befolyása egyhamar nem érheti el az ipari növények felvásárlásánál megismert szabályozó szerepet, de kétségtelenül fokozódni fog, amilyen mértékben erősödik mezőgazdaságunk árujellege és bővülnek exportlehetőségei. Amíg a rossz termést hozó években a piaci ösztönösség sokkal erősebben tombolhat, és azt csak az állami gabonaimport korlátozhatja némileg, addig a jó termésű években a gabonaárak **csökkenése** jóval sikeresebben feltartóztatható idejekorán elindított állami felvásárlásokkal és a gabonaexport bővítésével. Az állam szabályozó szerepe a csere területén olyan ütemben fog növekedni, mint azok az erőforrások, amelyeket az állam akár pénz- akár naturális formában tervezési tartalékok képzése céljából félre tud majd tenni. Másrészt, szövetkezeteinknek épp a cserén keresztül történő szabályozásban kell nagy szerepet játszaniuk, különösen annak arányában, ahogy a hitel átfogja a mezőgazdasági cserekapcsolatokat, nem is beszélve

a szövetkezeteknek a termelésre gyakorolt befolyásáról.

Végül a legkevésbé képezheti a tervszerű szabályozás színterét a paraszti gazdaságok között folyó csere, illetve a paraszti termelés valamint a kézmű- és kустáripar azon része közti csere, amelyet a nagyüzemi kollektív termelés egyáltalán nem vagy pusztán igen kismértékben hódított meg. Köztudott, hogy a falusi piac felvevőképessége a parasztok által termelt fogyasztási cikkekből, mindenekelőtt gabonából igen nagy. A gabonát vásárló parasztgazdaságok száma óriási. Az 1924–1925-ös gazdasági évben a parasztok közötti gabonaforgalom elérte (. . .) az összes gabona 63,6%-át. Ugy tűnhetne, hogy az állam gabonaárakra gyakorolt hatásának automatikusan befolyásolnia kellene a paraszti gabonapiac árait is. Ez a hatás kétségkívül létezik, ám a következő körülmények korlátozzák: gabonát elsősorban a legszegényebb parasztok vesznek; táplálék gyanánt és vetőmagként is vásárolják azt; nem mindig pénzzel fizetnek és messze nem a piaci árat fizetik érte, továbbá — tekintettel szolgai függésükre a jómódú parasztoktól és a kulákoktól — a törlesztés igen gyakran ledolgozás formájában történik, azaz a gabonát a szegényparaszt munkájára cserélik. Ez a szovjet falun tapasztalható nagyarányú munkaerő-felesleg mellett azt jelenti, hogy a szegények igen magas felárat fizetnek a nekik eladott gabonáért. **A gabonaárak állami szabályozása nem érinti ezeket a kizsákmányolási viszonyokat.** A munkaerőpiac és a rejtett kizsákmányolási viszonyok pedig megtörik az államnak a gabonaárakra gyakorolt szabályozó hatását a parasztok között folyó csere nagy részében.

Ami meg a paraszti gazdaságok közötti csere olyan területeit érinti, mint az igazsálatok adásvétele valamint az állami üzemekben nem gyártott kустár- és kézműipari termékek kereskedelme, itt teljességgel és osztatlanul uralkodnak az egyszerű árutermelés viszonyai. Ezek az értéktörvények korlátlan uralmának színterei. (P/1/143–165. old.)

(. . .) A többlettermék értéktöbbletté válásának első előfeltétele, hogy a termék áruvá váljon. Államgazdaságunkban azonban (. . .) fordított tendencia bontakozik ki: az áru válik termékké. Ez a folyamat a termelési eszközök állami gyártásában halad előre a leggyorsabban, s jut egyszersmind a legmesszebb. (. . .) A tőkés társadalom termelőerőinek fejlődése, a technika fejlődése, s ez **általános szabály**, a tőke szerves összetételének növekedéséhez vezet, ami a társadalmi munkamegosztás szempontjából azt jelenti, hogy egyre nő a termelési eszközök gyártásának jelentősége. (. . .) Ez a törvény nem a kapitalista termelési viszonyok specifikus vonásait tükrözi. A szocialista társadalomban is működnie kell, mivel a társadalom termelőerői fejlődni fognak. (. . .) **Ha pedig ez így van, akkor a termelőerők fejlődése elkerülhetetlenül a termelési-eszközyártás részarányának növekedését jelenti, az pedig teljesen automatikusan meggyorsítja az árutermelés elhalásának folyamatát az állami szektorban, és erről az oldalról is aláassa az értéktöbblet kategóriáját.** Ha állami iparunk össztermelését tekintjük egy adott évben és megkérdezzük, hogy ez a termék-

tömeg áru-e a kifejezés Marx által használt értelemben, akkor erre a kérdésre igent is meg nemet is kell válaszolnunk. Igen, amennyiben monopolista módon ugyan, de a piacra támaszkodva termelünk. Nemet, amennyiben monopolista-ként maga az állam számára termelünk, s a piaci viszonyoknak csak a formáját őrizzük meg az állami szektoron belül. Nemet, részben azért is, mert a szocialista monopolizálódás aláássa az árugazdaságot, sok esetben felszámolja a konkurrenciát és magának az árupiac lényegének az átalakulásához vezet. (P/1/169–170. old.)

Térjünk át most (. .) arra a kérdésre, hogy az állami szektor dolgozóinak munkaereje milyen mértékben tekinthető árunak, melyet a munkapiacra adnak el. Eladják-e a munkaerőt vagy sem? (. .) A felvetett kérdésre igenlő a válasz, amennyiben gazdaságunk egészéről van szó, Először is azért, mert az állam, a helyi szovjetek és a szövetkezetek által foglalkoztatott munkások és alkalmazottak száma nem több, mint a magániparban, a magánkereskedelemben és a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké, különösen, ha nemcsak a béreket, hanem a falusi munkaerő minden nyílt és burkolt kizsákmányolási formáját is figyelembe vesszük. Másodszor, mert a munkaerő újratermelése általában oly módon történik, hogy a munkások átlagos fogyasztásának legalább a fele a magánszektorban, mindenekelőtt a paraszti gazdaságokban vásárolt fogyasztási cikkekből áll, ily módon a munkaerő újratermelési folyamata igen szorosan kapcsolódik az árugazdasághoz. Ami az államgazdaság munkásait és alkalmazottait illeti, (. .) itt megkezdődik és a termelőerők fejlődésének mértékében halad előre a munkaerő, mint áru felszámolásának folyamata. Ez mindenekelőtt magával a munkabéralap kiszámításának módszerével függ össze. A tőkés társadalomban a munkaerő ára az adott történelmi körülmények között kialakult értéke felé tendál, az eltérések pedig a munkapiaci konjunktúrával állnak összefüggésben, azaz a munkaerő-kereslet és -kínálat viszonyával. A proletár államgazdaságban viszont a munkabéralap nagyságát az eredeti szocialista felhalmozás törvénye szabályozza, és csak a bértarifa-rendszer fokbezárását határozza meg még jelentős – ha nem döntő – mértékben a szakképzett ill. szakképzetlen munka kereslete és kínálata. Amikor a munkabéralap – egészét tekintve – megközelíti a háború előtti szintet, miközben az össztermelés is közel jár ahhoz, akkor ez a mennyiségi egybeesés inkább a véletlen műve: a felhalmozás igényei magyarázzák, nem pedig a háború előtt is működő munkabér-törvény. Először is viszonyainkra rendkívül jellemző, hogy a szakképzetlen munkások bérnövekedése jelentős mértékben elszakadt a munkapiac helyzetétől. A segédmunkások bére, a NEP-re való áttérés óta, a munkanélküliség növekedésével párhuzamosan emelkedik. Inkább a munkatermelékenységnek és a felhalmozási ütemnek az egész állami szektorban bekövetkező növekedésétől függ, következésképp elszakadt a képzetlen munkaerő keresletétől és kínálatától. Azután (. .) az egyes ágazatokban kifizetett munkabérek arányai is erősen eltérnek a háború előttiektől (élelmiszer-, bőr- és tex-

tilipari munkások egyfelől, fém munkások, bányászok, közlekedési dolgozók stb. másfelől) és e változások mindenekelőtt az egyes ágazatok ill. az egész államgazdaság helyreállítási és felhalmozási ütemével állnak összefüggésben. (. . .) A könnyűiparban a munkabér ily módon nem azért növekedett gyorsabban, pontosabban nemcsak azért, mert itt kevesebb volt a munkanélküli és a segédmunkások bére sem azért nőtt, mert csökkent a munkanélküliség a szakképzetlen munkások között (. . .) A munkások és köztük a szakképzetlenek bérének növekedése a továbbiakban egyre kevésbé függ majd a munkapiactól, és egyre inkább az állami szektor termelőerőinek fejlődésétől. Ez még egyáltalán nem jelenti azt, hogy elértük volna a szocialista termelési viszonyok sajátos elosztási rendszerét. Mindössze egy ilyen elosztás előfeltételeit megteremtő kezdő lépésekről van szó, ahol az előfeltételek egyike a munkabéralap leválasztása az értéktörvényről. (P/1/173–175. old.)

Az eredeti szocialista felhalmozás törvénye, amikor meghatározza a bérszínvonalat az állami szektorban, egyúttal belső ellentmondást rejt magában. Lévéen olyan törvény, mely a kollektív államgazdaság bővített újratermelési ütemének növelését célzó minden tudatos és spontán tendenciát kifejez, egyszersmind általában a szocialista termelési viszonyok kibontakozásának a törvénye is. Másrészt azonban mint a szocialista felhalmozás érdekében végrehajtandó bérkorlátozás törvénye, mérsékli a munkabérnek a szocialista gazdaságban dolgozók fogyasztási fejadagjává való átváltozásának ütemét. (. . .) A törvénynek ez a belső ellentmondása kizárólag történelmileg átmeneti jellegéből fakad. A munkabér-kategória meghaladásának, másszóval a szocialista minőségű termelési viszonyok kiterjesztésének tendenciája ellentmondásba kerül az állami szektor és az ottani termelési viszonyok mennyiségi kibontakozásának irányzatával.

(. . .) Már maga az „eredeti szocialista felhalmozás” kifejezés tükrözi a törvény kettős természetét; a „szocialista” melléknév ellentmondásba kerül a „felhalmozás” főnévvel, amelyhez nemcsak nyelvtanilag, hanem a tényleges történelmi folyamatban is kapcsolódik. (P/1/178–179. old.)

A Gomza (gépipari tröszt) előre ismeri saját termelési programját és pontosan azért ismeri, mert összes partnere is ismeri sajátját. A textilipari trösztök szintén ismerik programjukat, habár ezek teljesítésében nagyobb lehet az ingadozás, mivel gyártmányaikat nemcsak az állami szektoron belül, továbbá az ott dolgozó munkások és alkalmazottak körében értékesítik. Ezek a termelési programok, ha rendelkezünk a város és a falu fizetőképes keresletének valamennyire is hiteles statisztikájával, nem térhetnek komolyan el a tervelőirányzatoktól. Áruhiány esetén az egész probléma elesik, mivel nem fenyeget az a veszély, hogy a vállalatok nem tudják realizálni teljes termelésüket. Ebben az esetben nincs más teendő, mint megbecsülni az álló- és forgótőke nagyságát, amire a tervszerű számbavétel módszerei tökéletesen alkalmasak. A Gomzát továbbá nem érhetik meglepetések a fémáruk oldaláról sem, mivel azokat maga az állam

állapítja meg. A textiltrösztöknek sem kell tartaniuk meglepetésektől az állami szektorban készült gépek és berendezések, valamint a hazai termelésű gyapot, len és kender kétharmada miatt, melyek árait nem annyira a piac, mint inkább az állam tervező szervei diktálják. A munkabérek sem adnak okot aggodalmakra: ezek színvonalát az államgazdaság adott évi erőforrásai alapján tervszerűen határozzák meg és kollektív szerződésekben rögzítik. A tervszerűség ilyen erősödése nyomán az egész állami szektorban és az ipari nyersanyagok belső piacán is lényegileg megváltozik a profit és a profitráta-kiegyenlítődé mechanizmusa. Amíg a magánvállalkozók különféle közvetett ismérvek alapján csak találgatják, milyen lesz a mérlegük, addig a szovjet trösztök mérlege már a gazdasági év megkezdése előtt négyötöd részben összeáll: olyan termelési programok formájában, amelyekben a trösztök gyártmányainak termelői árát is szabályozzák. Ennek eredményeként az árak, következésképp a profitráta is elveszti szabályozó jellegét a termelőerők elosztásában, mivel ez az elosztás nem kerülőutakon, közvetve, spontán módon valósul meg, hanem azt az éves gazdasági terv közvetlenül előirányozza. Ez már nem profitráta a szó kapitalista értelmében, mely profit azután még felhalmozásra és tőkés fogyasztásra is szétválik, ami szintén erősen megnehezíti az egyensúly elérését az újratermelésben, hanem ez már a szocialista felhalmozás rátája minden egyes termelési ág számára. A megfelelő rátát már a termelési program elemei közt megadják, elsősorban a termelői árakon keresztül. (P/1/181–182. old.)

Buharin³:

Az átmeneti korszak törvényszerűségei

(Az Új Gazdaság) cím nem szerencsés, mivel a társadalmi osztályviszonyok szempontjából teljesen semlegesnek tekinthető: az „új” jelző mindenre érvényes, ami „új”. Új volt a háborús időszak államkapitalizmusa, és általában újnak tarthatjuk jelenleg a háború utáni gazdaságot is. A kérdéses kifejezés elmosza a szovjet gazdaság társadalmilag új voltát. (B/3/584. old.)

Miben tükröződik az ésszerűség körének bővülése az ésszerűtlenségével szemben? (. . .) A tervszerűség fejlődésében. Mi e tervszerűség bázisa? (. . .) A gazdaság államszocialista elemeinek gyarapodása, befolyásuk és súlyuk növekedése. Végül miben jut ez a folyamat kifejezésre az átmeneti korszak sajátos törvényszerűségeinek szempontjából? Abban, hogy a spontán szabályozókat tudatosak, azaz a proletárállam gazdaságpolitíája váltja fel. (. . .) (B/3/585. old.)

Nálunk trösztjeink és szindikátusaink az államapparátus egészének alkotórészei és politikájuk úgyszintén az államhatalom politikájának fontos összetevője. Államgazdaságunk apparátusa pedig a szovjet társadalom termelési viszonyainak alkotóeleme, tehát maga is teljes egészében az „alaphoz” tartozik.

Buharin (1927), (1930), (1936)

Rendszerünknek ezt az „apró” sajátosságát Preobrazsenszkij elvtárs elmulasztotta észrevenni. (B/3/589. old.)

Az átmeneti korszakot mindenekelőtt az jellemzi, hogy az állami funkciók rendkívüli mértékben megnövekednek, épp a felépítmény és az alap közvetlen egybeolvadása folytán. (B/3/590. old.)

Preobrazsenszkij elvtárs (. . .) kategórikusan kitart a „terv” és a hasonló kiváló dolgok mellett, **ugyanakkor** még kategórikusabban ragaszkodik ahhoz, hogy vonatkoztassunk el az államhatalmi funkcióktól a gazdaság területén. Szó van nála a tervről, de a terv szubjektuma nélkül; tervezési tevékenységről is beszél, de anélkül, hogy a tervező szervezetet említene (. . .) E felfogás nem jellemezhető másként, csak misztikusként. (B/3/590. old.)

Ha a szocialista felhalmozás folyamata valóban végbemegy (. . .), akkor miért kell egy **eredeti** szocialista felhalmozási törvénynek is lennie? (. . .) Ha a tervszerűség és a piac között harc folyik, akkor miért kell az értéktörvénynek épp az „eredeti” szocialista felhalmozás törvényének és nem valamilyen más törvénynek átadnia a helyét? Ez az ami bizonyításra szorul . . . (B/3/593. old.)

Az arányos munkaráfordítások törvénye (. . .) **minden lehetséges társadalmi-történelmi formációban** a társadalmi egyensúly szükséges előfeltétele.

Csak megjelenési formái változnak. Az árutermelő (úgy a tőkés, mint minden más árutermelő) társadalomban az **értéktörvény** fetiszsza leplét ölti magára. (B/3/596. old.)

(Az arányos munkaráfordítások törvénye) a gazdasági egyensúly általános és egyetemes törvénye. Mindössze társadalmi **formájának** változásáról lehet szó. Ebből a szempontból nézve világos, hogy a szocialista tervszerű alap győzelmének folyamata során a munkaráfordítási törvény leveti magáról bűnös értékleplét, vagyis az értéktörvény a munkaráfordítások törvényévé alakul át, s az alapvető társadalmi szabályozó fétis jellege megszűnik. (B/3/598. old.)

Preobrazsenszkij elvtárs koncepciója roppant meglepő. Kiderül belőle, hogy a tervszerűség proletár elve nem az arányos munkaráfordítások törvényének **értékleplével**, hanem magával a törvénnyel, annak úgymond anyagi tartalmával áll harcban. Másszóval a proletár terv lényege Preobrazsenszkij elvtárs szerint az, hogy a társadalmat rendszeresen kibillentik egyensúlyi állapotából és felborítják a társadalmilag szükséges arányokat az egyes termelési ágak között, azaz rendszeres harcot folytatnak a társadalom legelemibb létfeltétele ellen. (. . .) Ezzel lényegében elintézzük az „egy szabályozó avagy két antagonisztikus fő szabályozó” kérdését. Preobrazsenszkij elvtárs nem képes felfogni, hogy nem lehet szó antagonizmusról a **törvény anyagi tartalmát illetően**, hanem csak a társadalmi forma antagonizmusáról beszélhetünk. (. . .) Preobrazsenszkij elvtárs legfőbb hibája az, hogy az **értéktörvénynek a munkaráfordítások törvényébe való átnövési folyamatát egy olyan folyamattal „helyettesítette”, melynek során az értéktörvény a szerző kedvenc törvényébe, az „eredeti szocialista felhalmozás” törvényébe nő át.** (B/3/598–599. old.)

(Preobrazsenszkij) azt akarja, hogy nálunk a fejlődés gyorsabb legyen, mint a kapitalizmusban. Ez teljesen helyénvaló „akarás”. Mivel azonban — szerinte — sokkal gyorsabb iparosításra és jóval magasabb felhalmozási ütemre van szükségünk, mint korábban, ezért a nálunk érvényesülő törvénynek is másnak kell lennie. (B/3/601. old.)

Tegyük fel, hogy egyszerű árutermelő társadalomban élünk. Itt a következőket találjuk: a tömeges munkaráfordítás lehetetlen (a termelés kicsi, szétaprózott); a szükségletek szűk keretek közé vannak szorítva; az elemi szabályozás az árak az érték körüli ingadozása révén történik; kereslet és kínálat, az egyszerű árutermelők konkurrenciája határozza meg a haladást. Tekintsük most a tőkés társadalmat. Itt a koncentrált munka tömeges felhasználása folyik. A társadalmi munkamegosztást végző soron ugyancsak az érték szabályozza. Az árak azonban nem közvetlenül az érték, hanem a termelési ár körül ingadoznak. Az átlagprofirátá a mechanizmus „lelke”. A versenymechanizmust a **profit** mozgatja. A **felhalmozás** lehetőségei világossá válnak és gépezete teljes erővel működni kezd. Az értéktörvény marad ugyan itt is a szabályozó, azonban az egész **mechanizmus** más lesz, mint az egyszerű árutermelésben. Az érték-

törvény eltérő viszonyok közt **másként**, más **transzmissziós apparátussal** működik. Ezért lesz a fejlődés is más típusú és ütemű. (. . .) A „szükségletek természetes rendje” belső tartalmát tekintve állandóan változik, ami a maga részéről ismét a termelésben, azon belül pedig az arányokban tükröződik. Ezzel párhuzamosan – s ezt különösen hangsúlyozni kell – **számos alapkategória is minőségileg állandóan átalakul**: az egyszerű munka bonyolulttá válik, a bonyolult még bonyolultabbá, az átlagos munkaintenzitás szintén eltolódik, stb., stb. A társadalmilag szükséges munkaidő ugyancsak megváltozik. (. . .) Az egyensúly mindig új alapokon jön létre, de a törvény hat továbbra is, pontosan azért, mert a mértékek időközben változtak. Minél gyorsabb a gazdasági egyensúly felbomlásának és azt követő helyreállításának folyamata, annál gyorsabban alakulnak át a fent említett kategóriák is.

Tekintsük most a szocialista társadalmat. A munkaráfordítások objektív törvénye itt egybeesik a munkaráfordítások tudatosan meghatározott szintjével. Az ingadozások először is statisztikai számítási hibákból adódnak (azonban – mint az teljesen érthető – **nem** ugyanolyan jellegűek: ezek nem felfelé és lefelé történő ingadozások, mint az áraknak az érték körüli ingadozása); másodsor pedig az alap itt a munkatermelékenység tudatos és a priori rögzített emelése. (. . .) A munkát koncentráltan használják fel. A mozgás hajtóereje nem a profit, hanem a tömegek szükségleteinek kielégítése az élőmunkával való messzemenő takarékoság mellett. Ez utóbbi körülmény a munkaráfordítások törvényének működését közvetítő egész mechanizmust élesen megkülönbözteti a kapitalista rendszer megfelelő mechanizmusától. A „szükségletek természetes rendje” és dinamikája is más (. . .) (nincsenek osztályok, a társadalmi rétegeknek nincs minőségileg eltérő fogyasztási szerkezetük. (. . .) Más lesz a fejlődés típusa és üteme is. De a munkaráfordítások törvénye – ha legtisztább formájában is – továbbra is megmarad az összefolyamat fő szabályozójának. (B/3/602–603. old.)

A kapitalizmus elemzésekor el lehetett vonatkoztatni minden nem-kapitalista elemről. (. . .) Az átmeneti időszak elméleténél azonban a legabsztraktabb kérdésfeltevés is csak olyan lehet, amely az állami ipart és a parasztok egyszerű árugazdaságát is figyelembe veszi. (. . .) Az elvont elemzés konkrétabb fokain végül a **magántőke** „bonyolító mozzanata” sem hanyagolható el. Ily módon a munkaráfordítások törvényének különböző működési formáit tapasztaljuk gazdaságunkban: a munkaráfordítások törvényét, az értéktörvényt vagy a termelési árak törvényét, azaz a módosult értéktörvényt. Mindezek a változatok egymással összefonódva nyilván (. . .) sajátos törvényszerűséget eredményeznek. (. . .)

Az értéktörvénynek a munkaráfordítások törvényébe való átnövési folyamata abban jut kifejezésre, hogy a **tervgazdaságban** az „árak” félig fiktív működésük során (ezek az árak már nem a piaci ingadozások barométerei) tudatosan **másként** képződnek, mintha spontánul alakulnának ki. (B/3/604. old.)

Ha a piaci viszonyok talaján (bizonyos szempontból ez a NEP törekvése) megvalósuló gazdasági növekedésünkről beszélünk, akkor ezáltal máris elvetjük a szocialista felhalmozás és az értéktörvény **szembeállításának** tézisét. Képletesen szólva e törvényt arra kényszerítjük, hogy céljainkat szolgálja. Az értéktörvény „segít” nekünk és ezáltal előkészíti – mégha ez furcsán hangzik is – saját hanyatlását. (B/3/605. old.)

Preobrazsenszkij²:

Az átmeneti korszak törvényszerűségei (Válasz)

Tegyük fel bírálónknak a következő kérdést: „Ha az állam, mint politikai szervezet összeolvad az államgazdaság irányító szerveivel, alkalmazhatjuk-e vajon a történelmi materializmus módszerét az adott társadalom elemzésére, vagy sem?” Ha Buharin elvtárs nemmel válaszol, (. . .) ajánlom vesse össze álláspontját Lukács nézetével a történelmi materializmus elméletéről, mint olyan felfogásról, mely (. . .) az átmeneti időszakban, egyszersmind arra vonatkozóan, veszt jelentőségéből. Ha azonban a történelmi materializmus elmélete a szocialista társadalomra és gazdaságra is alkalmazható, (. . .) akkor Buharin elvtárral nincs miről vitatkoznunk. Itt ismét szeretném megjegyezni, hogy a társadalom politikai szervezetének összeolvadása gazdasági szervezetének egy részével semmiesetre sem gátolhat minket abban, hogy a különböző funkciókat egymástól elválasztva elemzzük, (. . .) s eközben a gazdasági tevékenységeket tekinsük alapnak. (P/2/27. old.)

Amikor az eredeti szocialista felhalmozás törvénye és az értéktörvény harcáról beszélek, két szabályozó harcára gondolok. Még hozzá történelmi formájuk oldaláról vizsgálva őket, (. . .) nem pedig a munkaráfordítások törvényének szempontjából, mely **mindkét** szabályozó alapját képezi, s általában **minden** gazdasági szabályozás alapjául is szolgál. (. . .) Az arányos munkaráfordítások törvénye az áruterelés körülményei közepette **csak** az értéktörvény képében jelenhet meg. (. . .) És fordítva: az árugazdaság termelési viszonyainak elmúlásával ill. megszüntetésével egyúttal az értéktörvény, mint szabályozó létének és megjelenésének az alapja tűnik el. Ám ez nem számolja fel az arányos munkaráfordítások törvényének szabályozó szerepét. A törvény csupán más alakot ölt, akárcsak az emberek termelési viszonyai. A tervszerűség teljes diadalát követően, kommunista termelési viszonyok közepette a munkaráfordítások alapján folyó szabályozás majd a munkaidő-ráfordítások (. . .) kalkulációjának

képében jelenik meg. (. . .) Amikor az értéktörvénnyel a társadalom racionális és tervszerű szabályozását állítjuk szembe, a **kapitalizmus teljes és törvényszerű antitézisé**t, azaz a kommunista társadalmat tartjuk szem előtt.

(. . .) A kapitalizmus és a szocializmus közötti hosszan tartó átmeneti időszakban vajon milyen formát kell öltenie a munkaráfordítások alapján folyó szabályozás törvényének? Valamely más törvény fog uralkodni? Talán egy olyan szabályozó, amely ugyancsak az arányos munkaráfordítások általános szociológiai törvényén alapul, de új formában jelenik meg, és az értéktörvénnytől eltérően nem a tőkés, hanem a szocialista termelési viszonyokat termeli újra bővített módon? Vagy az átmeneti időszaknak nem lesz sajátos törvénye, s a gazdasági talajt vesztett értéktörvényt az „egyszerű munkaráfordítások törvénye” váltja fel? (. . .) Buharin elvtárs ez utóbbi álláspont híve. (P/2/30—31. old.)

Teljesen egyértelmű, hogy az átmeneti időszakban a munkaidőszabályozás törvénye nem jelenhet meg klasszikus formájában, mert ezt az időszakot a szocialista — és az árutermelés, ill. annak maradványai között folyó harc tölti ki. Ez egyben azt is jelenti, hogy az emberek és a termelési eszközök elosztását nem lehet teljesen ésszerűvé tenni és egyedül a társadalmi szükségletek kielégítését **célzó feladatnak alárendelni**.

(. . .) Milyen alakot ölt a termelőerők munkaráfordítások alapján történő elosztásának törvénye az átmeneti gazdaságban? Ha itt olyan vegyes szerkezetű gazdaságról van szó, melyben a szocialista szektornak sikerült érvényesítenie összes belső gazdasági előnyét a magángazdasággal szemben, automatikusan és folyamatosan kiszorítva azt, (. . .), akkor tudományos alapon nincs semmi komoly mondanivalóm e korszak törvényszerűségeiről, mivel a vizsgálat tárgya nem létezik. Legfeljebb feltevéseink lehetnek. Az arányos munkamegosztás törvénye talán a **szocialista felhalmozás törvényének** alakjában jelenik majd meg, valamilyen sokkal konkrétabb formában, mint amit ez az általános kifejezés érzékeltetni képes.

Egészen más azonban a helyzet a szovjet gazdasági rendszerrel fejlődésének jelenlegi szakaszában. (. . .) Ebben az időszakban a munkaráfordítások törvénye államgazdaságunkban **szükségyszerűen** az eredeti szocialista felhalmozás törvényének alakját ölti, mely az értéktörvénnyel való összeütköztetéseket és szüntelen harcot hordoz magában. Az eredeti szocialista felhalmozás törvénye ebből a szempontból nem más, mint szocialista elmaradottságunk leküzdésének törvénye, ezért csupán abban a fejlődési időszakban érvényesül, amikor államgazdaságunk még nem került technikai és gazdasági fölénybe a kapitalizmussal szemben. (P/2/32—33. old.)

(. . .) Az arányos munkaráfordítások törvénye országunkban is működik, az államgazdasági szektorban folyó kollektív termelés azonban arra kényszeríti, hogy a **kollektív** termelési viszonyokat reprodukálja bővített módon, aminek következtében az említett törvény az eredeti szocialista felhalmozás törvényé-

nek formájában jelenik meg. E törvény hatására támogat és fejleszt ma az államgazdaság olyan vállalatokat, amelyeket, ha az értéktörvény működne, be kellene zárni. (. . .) E szabályozás alapján másként oszthatjuk el termelőerőinket, mint ha kapitalizmus lenne. Buharin elvtárs nem tehet mást, mint hogy elismeri e megállapítás helyességét. Nem ért viszont egyet azzal, hogy ez a különbség az általam megfogalmazott törvényre vezethető vissza.

(Buharin szerint) olyasmi, mint az eredeti szocialista felhalmozás törvénye nem létezik, csupán megújulásról, az értéktörvénynek a tervszerűséggel való felváltásáról beszélhetünk. Másszóval (. . .) **Buharin elvtárs az értéktörvénynek a munkaráfördítási törvénybe való átnövéséről szóló általános frázisokkal próbál kibújni a probléma megválaszolása alól.** Ez az átnövési folyamat azonban évtizedeken át fog tartani, és minden olyan országban lezajlik majd, mely a termelés szocialista megszervezésére tér át az agrárországoktól kezdve egészen a legiparosodottabbakig. (P/2/34–35. old.)

Egyenlőtlen cserét folytatunk a faluval, szigorú importtervhez tartjuk magunkat, hogy rendszerünket újratermeljük, és sok mást is teszünk – mindez azonban rendszerünknek a világpiaccal és általában az egész magángazdasággal fennálló viszonyai miatt, nem pedig a tervszerűség fokozódása következtében történik. A szóban forgó intézkedések nélkül ugyanis rendszerünk szükségképp megfeneklene, teljesen függetlenül attól, hogy az oda vezető politikát, mely ellentétes az eredeti szocialista felhalmozás törvénye által diktálttal tervezett módon vagy tervszerűtlenül hajtánánk végre. (P/2/37–38. old.)

Buharin elvtársnak az az elképzelése, hogy az értéktörvénnyel még a szocialista felhalmozás sem állítható szembe (nem is beszélve az eredeti szocialista felhalmozás törvényéről), mert gazdaságunk a „piaci viszonyok bázisán” fejlődik, feltűnő elméleti hiba, melyből az elméleti és gyakorlati optimizmus valószínű programja sarjadhat ki. Mindamellet, ha államgazdaságunk piaci viszonyok közepette is fejlődik, anélkül azonban, hogy feloldódna az árugazdaságban, ez csak azért lehetséges, mert elkecseregett harcot folytat a fennmaradásért. (. . .) Jóllehet a piaci viszonyok keretei közt küzdünk rendszerünk fennmaradásáért, e harc közben azonban megváltoztatjuk e viszonyok tartalmát. (P/2/38. old.)

Buharin elvtárs nyilvánvalóan legsúlyosabb ellenem szóló érvének tekinti azt a megállapítást, hogy módszertanilag lehetetlen meghatározni az államgazdaság fejlesztésének optimumát. (. . .) Szerinte, ha az én módszeremet követnék, sohasem lehetne ipari terveket kidolgozni, mert ez azt jelentené, hogy számításán kívül hagynák a paraszti piac terjedelmét, a termés nagyságát és sok egyéb dolgot. Buharin elvtársnak ez az érve világosan mutatja, hogy nem is kívánja megérteni azt, amit bírál. Minden egyes ipari terv ugyanis a gazdasági tevékenységek olyan programja, melyben a magángazdaság ellenállását a belátható határokon belül figyelembe vesszük. Ám ehhez mindenekeelőtt ismerni kell az iparfejlesztés optimumát. Mielőtt visszavonulnánk, tudnunk kell, honnan is

visszakozunk. (. . .) Ismerve az államgazdaság fejlődési irányzatait, kiszámíthatjuk, mekkora termelés várható az állam- és a magángazdaság legkedvezőbb kölcsönös kapcsolatainak esetén. Hasonlóképp, ha ismerjük azt az irányt, melyet a magángazdaság belső tendenciáinak engedve ösztönösen választ, mód nyílik arra, hogy előre lássuk ellenállásának fő pontjait is. (P/2/41—43. old.)

Buharin megállapításának (miszerint a szocialista felhalmozást nem helyes szembeállítani az értéktörvénnyel) az az elemi tény szolgál alapul, hogy iparunk, mely termékeit piaci körülmények között értékesíti és a nyersanyagok javarészét is a piacon szerzi be, az adott árszínvonal mellett kénytelen felhalmozni. Kitűnő. Csakhogy e mögött az elemi tény mögött van egy másik, szintén elemi, ám számunkra sokkal inkább nyugtalanító tény, nevezetesen, hogy termékeink jelenlegi árai átlagosan kétszer magasabbak, mint ugyanazon cikkeké külföldön. Pusztán azért halmozunk fel ilyen árak mellett, mert harcban állunk a világgiazi értéktörvénnyel, mikor belső piacunkat erőszakkal technikailag elmaradott iparunkhoz kapcsoljuk, míg a paraszti gazdaság exporttermékeit a világgiacon uralkodó árakon értékesítjük, és amikor importprogramunkat az állótőke-felhalmozás és a forgótőkehelyreállítás feladatainak vetjük alá. Következésképp nem az értéktörvény működése alapján, ill. azzal párhuzamban folytatjuk a felhalmozást, hanem elkeseredetten küzdve ellene, ami a társadalom területén az osztályellentétek fokozódásával jár a falu exporttal foglalkozó, azaz főként jómódú rétegeivel szemben. Ez az ellentmondás kiéleződik, amint az ipar elmarad a mezőgazdaság mögött és csak annak mértékében tompítható, ahogy sikerül végrehajtanunk az ipar és a közlekedés technikai újjászervezését. Az elenyésző belföldi árucseré mögött nem látni a világgiacon hatalmas fenyegető árnyékát, nem látni, hogy milyen vékony az a fal, amely bennünket a százmilliók paraszti tömegétől elválaszt; továbbá nem látni az egész helyzet feszült voltát és a rendszerek szüntelen egymás közt folyó harcát — ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy elaltatjuk az egyik küzdő fél, a munkásosztály éberségét (. . .) Mi több, olyan időszakban, amikor folytatni kell Október hősi harcát, csak most már az egész világgazdaság ellen, a gazdaság frontján, az ország iparosításának jelszavával.

(. . .) Ha a magángazdasággal létrejött belső viszonyainkat tekintjük, itt természetesen egyszerre tapasztalunk harcot és együttműködést, kivált ha különbséget teszünk egyfelől a magántőke és a kulákgazdaság, másfelől pedig a szegény- és középparasztok között. De először is, még a szegény- és középparasztsággal való együttműködésünk is csak a mezőgazdaság társadalmasításáért folyó küzdelem sajátos formája. (. . .) Másodszor pedig nem szabad megfeledkeznünk a magángazdasággal folyó együttműködés kényszerű voltáról sem. Együttműködés a börtönben is van. Vagy talán nem vagyunk egyfajta koncentrációs táborba zárva gazdaságunk tőkés elemeivel együtt? Börtönőrök és foglyok is vagyunk egyszemélyben. Foglyok vagyunk, mert az idő börtönfala választ el bennünket a szocialista világforradalomtól. (. . .) Örök is vagyunk

ugyanakkor, miután külkereskedelmi monopóliumunk, vámrendszerünk, tervszerű importunk és az ezekből következő belföldi „kényszer-árszínvonal” fallával magángazdaságunkat leválasztottuk a világ gazdaságról. (P/2/44–45. old.)

(Összállította, fordította, ill. a fordítást ellenőrizte:
Kovács János Mátyás)

Vitában közvetlenül szereplő írók:

- (P/1) E. Preobrazsenszkij: *Novaja Ekonomika*, (Opit tyeoretyicseskovo analiza szovjetszkovo hozajsztva), Moszkva, 1926 (Uj Gazdaság. Kísérlet a szovjet gazdaság elméleti elemzésére)
- (P/2) E. Preobrazsenszkij: *Előszó az Uj Gazdaság második kiadásához*, Moszkva, 1926.
- (B/1) N. Buharin: *Novoje otkrovenyje o szovjetszkoj ekonomike ili kak mozsno pogubity rabocse-kresztyjanskij blok (K voproszu ob ekonomicseszkom obosznovanyii trockizma)*, Bolsevik, 1924/15–16, (Uj megnyilatkozás a szovjet gazdaságról avagy hogyan lehet tönkretenni a munkás-paraszt szövetséget. A trockizmus gazdasági megalapozásának kérdéséhez.)
- (B/2) N. Buharin: *K krityke ekonomicseszkoj platformi oppozicii* (Uroki oktyabrja 1923. g.), Bolsevik, 1925/1 (17), (Az ellenzék gazdasági platformjának kritikájához. 1923. októberének tanulságai.)
- (B/3) N. Buharin: *K voproszu o zakonomnosztjah perehodnovo perioda*, Pravda, 1926/148, 150, 153. (Az átmeneti korszak törvényszerűségeinek kérdéséhez)

A szerzőknek a vitához közvetett módon kapcsolódó néhány fontosabb műve

E. PREOBRAZSENSZKIJ:

- ³ *Bumazsnije gyenygi v epohu proletarszkoj gyiktaturi*, Tiflisz, 1921.
- ⁴ *Finanszi i Novaja Ekonomicseszskaja Polityka*, Moszkva, 1921.
- ⁵ *Finanszi v epohu gyiktaturi proletariata*, Moszkva, 1921.
- ⁶ *Voproszi finanszovoj polityki*, Moszkva, 1921.
- ⁷ *Perspektivi Novoj Ekonomicseszkoj Polityki*, Krasznaja Nov/3 (1921 szept.–okt.)
- ⁸ *Ekonomicseszskaja polityka proletariata v kresztyjanskoi sztranye*, Kommuniztyicseskij Intyernacional/25. (1922. nov.)
- ⁹ *Ot NEP-a k szocializmu*. Vzgljad v buduscseje Rosszii i Jevropi, Moszkva, 1922.
- ¹⁰ *Ekonomicseszskije kriziszi pri NEP-e*, Moszkva, 1924
- ¹¹ *Ekonomicseszskije zametki I. O tovarnom gologye*, Pravda, 1925. dec. 15.
- ¹² *Szocializtyicseskije i kommuniztyicseskije predsztavlenyija szocializma*, Vesztnyik Kommuniztyicseszkoj Akagyemii/12–13. (1925.)
- ¹³ *Ekonomicseszskije zametki II*. Bolsevik 1926/6.

- ¹⁴ *Ekonomicseszkije zametki III. O polze tyeoretyicseszkovo izucsenyija szovjetszkovo hozjajszstva*, Bolsevik 1926/15–16.
- ¹⁵ *Preobrazsenszkij válasza bírálóinak az Új Gazdaság 3. fejezetéről szóló vitában*, VKA/15 (1926.)
- ¹⁶ *Problema hozjajsztvenno ravnoveszija pri konkretnom kapitalizme i v szovjetszkoi szisztyme*, VKA/17 (1926.)
- ¹⁷ *Hozjajsztvennoje ravnoveszije pri konkretnom kapitalizme i v szisztyme SzSzsR*, VKA/18. (1926.)
- ¹⁸ *Hozjajsztvennoje ravnoveszije v szisztyme SzSzsR*, VKA/22. (1927.)
- ¹⁹ *Ekonomicseszkije zametki IV. Novoje v hozjajsztvennoj szituacii*, Bolsevik 1927/6.

N. BUHARIN:

- ⁴ *Azbuka kommunizma* (Preobrazsenszkijel közösen), Moszkva, 1920.
- ⁵ *Ekonomika perehodnovo perioda*, Csaszty I. Obscsaja tyeorija tranzsformacionnovo processza, Moszkva, 1920.
- ⁶ *Ataka: szbornyik tyeoretyicseszkih sztatyej*, Moszkva, 1924.
- ⁷ *O nyekotorih zadacsah nasej raboti v gyerevnye*, Bolsevik, 1924/7–8.
- ⁸ *Hozjajsztvennij rosz i problema rabocse-kresztyjanszkovo bloka* 1924/14.
- ⁹ *Znacsenyije agrarno-kresztyjanszkoi problemi*, Bolsevik 1925/3–4.
- ¹⁰ *O novoi ekonomicseszkoi polityke i nasih zadacsah*, Bolsevik 1925/8, 9–10.
- ¹¹ *K voproszu o trockizme*, Moszkva-Leningrád, 1925.
- ¹² *Puty k szocializmu i rabocse-kresztyjanszkij szojuz*, Moszkva-Leningrád, 1925.
- ¹³ *Tri recsi (k voproszu o nasih raznoglaszijah)*, Moszkva-Leningrád, 1926.
- ¹⁴ *V zascsitu proletarszkoi gyiktaturi*, Moszkva-Leningrád, 1928.
- ¹⁵ *Zametki ekonomiszta (K nacsalu novovo hozjajsztvennove goda)*, Pravda, 1928. szept. 30. 228. sz.